

MACAR TÜRKOLJİ ARAŞTIRMALARINDA ÇUVAŞ FOLKLORU

Bülent BAYRAM*

Özet: Macar Türkoloji araştırmaları tarihî, geçmişi ve bakış açısıyla batı Türkoloji araştırmalarında özel bir yere sahiptir. Etnik kökleri ve dilleri açısından Avrupalı olmayan Macarların Türk tarihi, dili, edebiyatı ve folkloruna yönelişleri de sadece oryantalist bir düşünceyle olmamıştır. Kendi köklerini tespit etme gayesiyle Türk tarihi, dili, edebiyatı ve folkloru alanında çok sayıda temel eser vermiş olan Macar bilim adamları Türk boylarından Çuvaşlara özel bir önem vermişlerdir. Çuvaşların dilleri ve dinî inanışları ile Türk boyları arasında özel bir yerde bulunan Çuvaşlar üzerine en fazla çalışma yapılan yerin Rusya'nın ardından Macaristan olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu Çuvaş Türkçesi üzerineyse de Çuvaş folkloru konusunda da önemli çalışmalar yapılmıştır. Sayıca çok olmasa da çalışmanın amacı, metodu ve elde edilen neticeler bakımından Çuvaş folklor araştırmaları açısından bunlar oldukça önemlidir. Makalede bu çalışmalar amaç, içerik, yöntem ve ulaşılan sonuçlar bakımından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çuvaş, Çuvaş folkloru, Macar Türkolojisi, Çuvaş folklor araştırmaları, Türk-Macar İlişkileri

Chuvash Folklore In the Hungarian Turkology Research

Abstract: Hungarian Turkology research occupies a special place in the Western Turkology studies in terms of its historical background and perspective. Interest of the Hungarians, who are originally not European in terms of ethnicity and language, in the Turkish history, language, literature, and folklore is not a mere result of the orientalist thought. Hungarian scientists, who carried out significant studies in the fields of Turkish history, language, literature and folklore for the purpose of determining their own cultural roots, attached a special importance to the Chuvash people among the Turkish tribes. It is possible to say that Hungary is the second country after Russia with the highest number of resarches carried out on the Chuvash people concerning their language and religion. Although the majority of these studies are on the Chuvash Turkish, the number of the studies on the Chuvash folklore cannot be underestimated. Though comparatively restricted in number, these studies are important concerning the methodology applied and the results obtained. This paper examines these studies in detail in terms of their purposes, contents, methods and results

Key Words: Chuvash, Chuvash folklore, Hungarian Turkology, Chuvash folklore researches, Turkish-Hungarian relations

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi.

Giriş

Türkoloji ya da Türklük Bilimi olarak adlandırılan bilim kolunun geçmişi, Avrupa'da XIV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak Türklerle ilgili bilgi veren ilk Batılı kaynaklardan söz ettiğimizde bunların çok daha eski dönemlere ait olduğu görülmektedir. Türkler hakkında bilgi veren Latin ve Bizanslı yazarların eserleri Türkoloji araştırmalarının öncüleri olarak kabul edilebilirler. Ammianus Marcellinus (IV. yüzyıl), Priskos (ölm. 472 civarı), Sidonius Apollinaris (V. yüzyıl), Jordanes (VI. yüzyıl), Prokopios (VI. yüzyıl), Menandros Protektor (VI. yüzyıl), Grégoire de Tour (ölm. 594) gibi yazarların aktardıkları bilgiler erken dönemlerde Batılılara Türkler hakkında bilgi veren önemli kaynaklar olmuşlardır (Eren 1998: 23). Daha sonraki dönemlerde Türkler hakkında bilgi veren kaynaklar, gelişen tarihî olaylar sebebiyle olsa gerek, artmaya başlamış ve nihayetinde Türklük konusundaki araştırmalar Batı'da bilimsel bir çerçeveye içerisinde yapılmaya başlanmıştır. Alman, İngiliz, Fransız, Fin, İsveç, Rus, İtalyan gibi çeşitli milletlere mensup çok sayıda bilim adamı Türk tarihi, edebiyatı, dili, gelenek ve görenekleri gibi farklı alanlarda değerini günümüzde halen kaybetmemiş olan çok sayıda eser vermiştir.¹

Sadece bilimsel kaygı ve merakla yapıldığını düşünmediğimiz bu konulardaki çalışmalarda Macar bilim adamları Türkoloji araştırmaları tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Macarların Türk tarihi, dili, edebiyatı, folkloruna gösterdikleri ilgi sadece oryantalist bir bakış açısıyla ortaya çıkmamıştır. Kendi köklerini araştıran Macar bilim adamları için Türklerle ilgilenmemek mümkün değildi. Ural-Altay teorisi çerçevesinde Türkçe ile dil akrabalığı söz konusu olan Macarlar Türk ve Macar toplulukları arasındaki ilişkileri sağlam bir zemine oturtabilmek için özellikle dil ve tarih alanında çok sayıda araştırma yapmışlardır. Bununla birlikte Macar bilim adamlarının Türk boyları içerisinde özel ilgi gösterdikleri gruplar da dikkat çekmektedir. Dil ilişkileri ve etnik münasebetlerin yoğunlaştığı düşünülen İdil-Ural bölgesi Türklüğüne, bunlar arasında da özellikle Çuvaşlara, çalışmalarda özel bir önem verilmiştir. Macarların bilhassa dil ilişkileri bakımından özel bir önem verdikleri Çuvaşlar, pek çok bilim adamı tarafından kadim Bulgarların; Çuvaş Türkçesi de Bulgar Türkçesinin günümüzdeki tek varisi olarak kabul edilmektedir. Günümüzde İdil-Ural bölgesinin başta Çuvaş Özerk Cumhuriyeti olmak üzere diğer özerk cumhuriyet ve bölgelerinde dağınık olarak yaşayan Çuvaşların dilleri ve kültürleri, Macarcadaki eski dönemlere ait Bulgar Türkçesinden alıntı kelimelerin, o dönem Macar kültür tarihinin açıklanabilmesi için neredeyse tek kaynak durumundadır. Elbette bu konularda yapılan çalışmalarda kullanılan tek kaynak Çuvaş Türkçesi değildir; ancak diğer Türk şivelerinin hiçbirisinin Çuvaş Türkçesi

¹ Türkiye'de Batılı Türkologların araştırmalarını kısa tarihi, önemli isimleri ile birlikte ele alan tek çalışma Hasan Eren'e aittir. Eren, eserin giriş bölümünde Türkoloji'nin genel bir tarihini verdikten sonra sözlük kısmında bilim adamlarını kısa hayat hikâyeleri ve çalışmalarını genel hatlarıyla sunmuştur. Macaristan'daki Türkoloji araştırmalarına genel bir bakış için György Hazai'nin 27 Nisan 1989 günü Türk Dil Kurumu'nda yapmış olduğu konuşmanın *Macaristan'da Türkoloji* metni de yine önemli bir Türkçe kaynaktır (bk. Hazai 1990: 201-210).

kadar merkezî bir rol oynamadığı görülmektedir. Çalışmamızın asıl konusunu “Macar bilim adamlarının Çuvaş folkloru ile ilgili çalışmaları” teşkil ettiği için dil, tarih ve diğer alanlarda yapılan çalışmalar ancak folklorla bir ilgisi olduğu takdirde ele alınacak ve incelenecektir. Her ne kadar çalışmaların daha çok dil ve tarih alanlarında yoğunlaştığını söylemişsek de, sosyal bilimlerin Hungaroloji, Fin-Ugoroloji, Mongolistik, Altayistik, Slavistik, Türkoloji gibi birbiriyle ilişkili olmasına rağmen birbirinden farklı kabul edebileceğimiz alanlarında çalışan çok sayıda bilim adamı, Çuvaş folkloru ile ilgili önemli çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Bu alanlarda çalışan bilim adamlarının Çuvaş folkloruna ilgi duymaları, Çuvaşların yaşadıkları tarihî süreç ve yaşadıkları bölge dikkate alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Günümüzde buldukları bölgelerde Tatar ve Başkurt gibi Türk boyları; Mari, Udmurt, Mordvin (Erza ve Mokşalar)² gibi Fin boyları ve Slav olan Ruslarla birlikte yaşamaları; tarihî süreçte Moğollarla olan ilişkileri sebebiyle yukarıda saydığımız alanlarda çalışmalar yapan bilim adamlarının eserlerine konu olmuşlardır.

Bu makalenin amacı; Türkiye’de üzerinde en az çalışma yapılan Türk boylarından biri olan Çuvaşlar hakkında Macar bilim adamlarının verdiği eserleri yazılış sebepleri, metotları ve elde ettikleri neticeler bakımından değerlendirmektir. Makalenin kaleme alınışında, Macar bilim adamlarının Çuvaşlarla ilgili çalışmalarının ayrıntılı bibliyografyalarının yer aldığı Yu. Dimitriyeva-K. Adyagaşi’nin birlikte hazırladıkları *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovanniy Bibliografiçeskiy Ukazatel’ Issledovaniy Vengerskih Uçenih XIX-XX vv.* (Macar Çuvaşolojisi, XIX-XX. yüzyıllarda Macar Bilim Adamlarının Araştırmalarının Özetli Bibliyografyası) adlı eser bir kılavuz vazifesi görmüştür. Bu çalışmada Macar bilim adamlarının Çuvaş folkloru ile ilgili çalışmaların özetleri verilmeden önce her bilim adamı ile ilgili kısa bilgiler ve onların temel eserlerinin künyeleri aktarılmıştır. Çalışmada 38 bilim adamının 343 çalışmasının özeti verilmiştir. Bu bibliyografyada yer alan eserlerin birçoğunun orijinallerine ulaşılmış ve bunun dışında da bibliyografyada yer almayan başka çalışmalara da ulaşılmıştır. Çalışmalarda kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. Her bir araştırmacının eserleri ancak bir kronolojik sıra içerisinde verilmiştir. Yazarların sıralanmasında ise Yu. Dimitriyeva-K. Adyagaşi’nin sıralaması takip edilmiştir. Yine orijinallerine ulaşamadığımız az sayıdaki çalışma da bu bibliyografik çalışmadan yararlanılarak makalede ele alınmıştır.

² İdil-Ural bölgesi günümüzde Rusya’nın kalbi olarak nitelendirilebilecek bir yerde bulunmaktadır. Mariler, Udmurtlar ve Erza ve Mokşa olarak iki gruba ayrılan Mordvinler’in bölgedeki Türk topluluklarıyla etnik, dinî, dil alanlarına güçlü ilişkileri olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Çuvaşlar bu topluluklar arasında özellikle kuzeylerinde Mari Özerk Cumhuriyeti’nde yaşayan Marilerle ve güneylerinde Modva Özerk Cumhuriyeti’nde yaşayan Mordvinlerle bahsedilen alanlarda bu ilişkiyi günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Bu sebeple gerek Rusya’da gerekse Finlandiya, Macaristan, Almanya gibi Batı ülkelerinde Çuvaş dili, folkloru ve inançlarını Fin-Ugorlarla olan ilişkisi bakımından ele alan çalışmalar yapmışlardır.

Macar Türkologlar ve Çuvaşlar

Macarların Türklerle ilgili bilimsel yaklaşımlarının köklerini György Hazai, Macaristan'daki Türk hâkimiyeti devresine kadar bağlıyorsa da (Hazai 1990: 202) Çuvaşlara karşı olan ilgi daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır. A.Reguli, A. Vámbéry, J. Budenz, B. Munkácsi, J. Melih, Z. Gomboc, Gy. Németh, L. Ligeti, K. Cegledi, D. Sinor, G. Berecki, Zs. Kakuk, L. Vikár, A. Róna-Tas, L. Zahemsky, A. Berta, Katalin Cegledi, K. Agyagási, J. Sipos, Yu. Salontai-Dimitriyeva gibi çok sayıda bilim adamı Çuvaşlar konusunda yüzlerce çalışma yayımlamıştır. Bu bilim adamlarının önceliklerini daha çok dil ve tarih teşkil etmiştir. Ancak Türkoloji, Altayistik, Mongolistik, Tibetoloji, Fin-Ugoroloji gibi birçok farklı alanın uzmanı olan bu bilim adamları, Çuvaş folkloru konusunda da önemli eserler kaleme almışlardır.

Macar Türkologların Çuvaşlarla ilgili çalışmalarının başlangıç noktası Macar etnograf, dilci ve seyyah Antal Reguli'nin 1843 yılındaki seyahat notları ve Josef Budenz'in Çuvaş dili üzerine yazdığı denemeler (1862-1863) olarak kabul edilebilir. Budenz'in çalışması Macarca yazılmış ilk Çuvaşça gramerdir. Bu çalışma, Reguli'nin derlediği malzemeler üzerine yapılmıştır. Bu çalışmaların başlangıcını teşvik eden unsur Macarların, Macar dilinin ve Macar kültürünün köklerini tespit etme çalışmalarıdır. Bu ilk çalışmalarda dikkat çeken öncelikli sorun da Çuvaşça ve Macarca arasındaki ortak kelimeler üzerine olmuştur. Macar bilim adamlarının Reguli ve Budenz'le başlayan Çuvaş araştırmaları günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu çalışmaların bibliyografyaları³ farklı bilim adamları tarafından hazırlanmıştır (Dimitriyeva-Adyagaşi 2001:5-6).

³ Makalenin konusu Macarlar tarafından yapılan Çuvaş folkloru ile ilgili çalışmalar olduğu için Çuvaşlarla ilgili bütün çalışmaları burada zikretmek mümkündür. Ancak Rusya'nın ardından Çuvaşlar konusunda en fazla çalışmanın Macaristan'da yapıldığı da dikkate alındığında ilgilenenler için bu bibliyografyaların zikredilmesi burada faydalı olacaktır. Bu bibliyografya çalışmalarının en yenisi ve en kapsamlısı Yu. Dimitriyeva ve K. Adyagaşi'nin birlikte hazırladıkları *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovanniy Bibliografişeskiy Ukazatel' İssledovaniy Vengerskih Uçenih XIX-XX. vv.* adlı eserdir. Yazarlar eserin giriş bölümünde Macar bilim adamlarının Çuvaşlarla ilgili çalışmalarla ilgili olarak hazırlanan bibliyografyalar hakkında da bilgi verir. *Bu çalışmaların bulunduğu yerler oldukça farklıdır. Onların büyük bir çoğunluğu özel bilimsel Macar dergilerinde (dil, etnografik vd. dergilerde), Macar Bilimler Akademisi'nin yayınlarda, Macar üniversitelerinin yıllıklarında ve derlemelerinde, özel yayınlarda basılmıştır. XIX. yüzyılda yayımlanan çalışmalar Macar uzmanlar için bile zor ulaşılabilir durumdadır. Bahsedilen birçok çalışma farklı bibliyografyalarda yer almıştır. Onlardan ilki olarak V.G. Yegorov'un Çuvaş dili üzerine çalışmalar bibliyografyasını gösterebiliriz. Yegorov, yabancılar bölümünde 20 Macar bilim adamının 90 çalışmasını zikretmiştir. Her bir birim kısaca özetlenmiştir. 1935 yılında László Rasoni'nin "Ungarische Bibliographie der Turkologie und der Orientalischen Beziehungen 1926-1934" (1926-1934 Yılları Arası Macarlarla Bağlantılı Doğu Halkları ve Türkoloji Üzerine Macar Bibliyografyası) adlı eseri yayımlanır. Bu eserde Çuvaşlarla ilgili çalışmalar yer almıştır. (...) Juji Kakuk "Hungarian Turcology 1945-1974 Bibliography" (1945-1974 Yılları Macar Türkolojisi*

Macar gezgini ve dilcisi olan Reguly bilim âleminde Vogullar ve Ostyaklarla ilgili yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Peşte’de hukuk okuduktan sonra Almanya ve İskandinavya’ya giden Reguly, Stockholm’de Finlandiya’dan sürgün edilen Arvidson ile karşılaşır ve onunla yaptığı görüşmelerin ardından Sibiry’a da yaşayan Ostyak ve Vogullar arasında araştırma gezisi yapmaya karar verir. Macar Bilimler Akademisi’nin desteğini de alan Reguly Moskova’ya gider. Burada araştırma gezisine çıkmadan önce Rusça öğrenir ve bunun yanında Züryen, Çermiş (Mari), Mordvin ve Çuvaş dilleriyle de ilgilenir. Bu sürede ağır bir hastalık geçiren Reguly 1843 güzünde yola çıkar. Doğu Rusya’da yaşayan Votyaklar (Udmurtlar), Çeremisler (Mariler) ve Çuvaşlar arasında kalmak istemez ve Ural dağlarını aşarak Vogul topraklarında çalışmaya başlar. Dokuz ay bu bölgede çalışma yapan Reguly, 1845 yılında Kazan’a döner. Sağlık durumu iyi olmamasına rağmen Macar Bilimler Akademisi’nin direktifleri doğrultusunda İdil bölgesinde Çermişler (Mariler), Mordvinler ve Çuvaşlar arasında da diyalektoloji çalışması yapar (Eren 1998: 282).

Onun Çuvaşlara ilgisinin henüz Çuvaşçanın Fin-Ugor dili kabul edildiği dönemde olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma gezisinden 1846 yılının Ağustos ayında zengin bir malzemeye Petersburg’a dönen Reguly’nin, burada 1847 yılında halkları iskân yerlerinde gösteren ilk Priob haritası yayımlanır. 19. yüzyılda Sibiry’a’nın bu bölgesinin henüz haritası yapılmadığı için bu harita özel bir öneme sahiptir. Fakat bilim adamının ilerleyen hastalığı ve metinde kaydedilenlerin okunması ve açıklanmasındaki zorluklar onların işlenmesinde engel çıkarmıştır. Derlediği malzemeler onun sağlığında yayımlanamamışsa da ölümünün ardından bilim adamları bu malzemelerin yayın işlerini yapmışlardır. Onun Hantı ve Mansı dilleri üzerine malzemelerinin işlenmesi P. Hunfalvi, B. Munkácsi, D. Fokos, M. Jirai, tarafından; Mari, Mordva ve Çuvaşça malzemelerin işlenmesi ise Budenz tarafından yapılmıştır. Etnografik malzemeleri Ya. Kodolani işlemiştir. Reguly’nin derlediği malzemeler Macar dilinin Ob-Ugor dillerine yakın olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır. Bu açılımın ardından Fin-Ugor dillerinin bilimsel araştırmaları başlamıştır (Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 9).

Antal Reguly’nin ardından Çuvaşlarla ilgili çalışmalar yapan bilim adamı József Budenz (1836-1892)’dir. Budenz, Alman kökenli Macar dilcisidir. Ural ve Altay dilleri, özellikle de Türkçe ve Moğolca üzerine dersler almıştır. Modern karşılaştırmalı Fin-Ugor dil araştırmalarının kurucusudur. Göttingen

Bibliyografyası) adlı Almanca bibliyografyada Macar Türkolojisinin 30 yıllık başarılarına yer verir. Birçok Macar Çuvaş araştırmacının çalışması Adam Molnar tarafından hazırlanan “Çuvaş Dilinin Gelecekteki Etimolojik Sözlüğüne Seçme Bibliyografya” (bk. Studies in Chuvash Etymology I. Ed. By A. Róna Tas-Budapest 1082, ss. 180-239) adlı bibliyografyada yer alır. B. Keller-Heinkele ve D. Hazai’nin ortak hazırladığı “Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Band I. Budapest, 1986, 582s.” (Türkolojinin Bibliyografik Elkitabı) Çuvaşlarla ilgili farklı bibliyografyaları içermektedir. Çuvaş dilbilimi ile ilgili olalar 7. başlıkta s. 293-294’te; etnografya ve folklor 8. başlıkta s. 332’de; edebiyat araştırmaları 9. başlıkta s. 386-388’de; tarih 10. başlıkta s. 475’te yer almaktadır (Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 6).

Üniversitesi'nde klasik filoloji ve karşılaştırmalı İndo-Germanistik eğitimi almıştır. Henüz öğrenciyken Macar diliyle ilgilenmiş ve 1858 yılında Almanya'dan Macaristan'a gelmiştir. Orada Macarcanın dışında Türkçe de öğrenmiştir. 1871 yılından itibaren Macar Bilimler Akademisi'nin üyesidir. Onun daha sonraki bilimsel çalışmaları: "Abuşka" Çağatay sözlüğünün yayımlanması, Türkçe yansıma fiillerin incelenmesi, Çuvaş diliyle tanışma, A. Reguli'nin mirasıyla tanışmasıyla başlar. Son çalışmaları neticesinde Macarcanın dil akrabalığı konusundaki fikirleri de değişmeye başlar. 70'li yıllardan itibaren tam bir Fin-Ugorist olarak karşımıza çıkar. Macarcanın söz varlığında Fin-Ugor elementlerini işler, Ugor dillerinin morfolojisini karşılaştırır. Yapılan çalışmaların neticesinde Macar dilinin Fin-Ugor akrabalığını ispatlamıştır (Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 9).

Budenz'in Türkoloji araştırmalarına yaptığı en büyük katkılardan birisi Macarcadaki Türkçe alıntı kelimelerin Çuvaş karakteri gösterdiği konusundadır. Budenz, 1867'de Ármin Vámbéry'nin Ural-Altay dilleri ile ilgili görüşlerini değerlendirmeye başlar. *Jélehtës Vámbéry Ármin magyar-török szójegyezéseiröl ve Nyelvészeti észrevételek Vámbéry munkájára* adlı çalışmalarında Vámbéry'nin Türkçe ve Macarca arasındaki bağlara ilişkin düşüncelerini değerlendiren Budenz, Macarcada kullanılan eski Türkçe alıntı kelimelerin Çuvaş özellikleri taşıdığını söyleyerek bu yolda önemli bir çığır açmıştır (Eren 1998: 125).

Bu bakış açısı ilerleyen dönemlerde Macar Türkoloji araştırmalarının yönünü Çuvaşlara çevirmesinde etkili olmuştur. Diğer Türk boyları ile karşılaştırıldığında Macar bilim adamlarının çalışmalarının Çuvaşlar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Budenz, Çuvaşlar konusunda yayın yapan ilk Macar bilim adamı olarak karşımıza çıkar.

Budenz'in Çuvaş folkloru konusundaki tek yayını 1881 yılında yayımladığı *Két csuvas meşe* (İki Çuvaş Masalı)'dir. Bu Antal Reguly tarafından derlenmiş olan masal metninin yayınıdır. Budenz, metinlerin Reguly'nin el yazısından yazıçevrimini yapmış ve Macarcaya çevirmiştir (Budenz 1881: 157-164). Budenz'in yayımladığı bu iki masal metninden ilki "Çuvaş Halîh Sımahlîh" serisinin birinci cildinde, "Amaşuri" adı ile yayımlanmıştır (Sidorova 1973: 315-317).

Çuvaş folkloru ile ilgili bilgi veren ilk yayınlardan bir diğeri de Ármin Vámbéry'e aittir. Macaristan'da Türkoloji araştırmalarının bir bilimsel disiplin haline gelmesini sağlayan kişi olarak bilinen, uzun yıllar başta Türkiye olmak üzere Türkistan coğrafyasında da farklı Türk boyları arasında bulunan ve Türk dili ve tarihi konusunda çok sayıda eser veren Vámbéry, Budapeşte'de 1870'de kurulan Türkoloji bölümünün de ilk Türkoloji profesörü olmuştur (Eren 1998: 326-328). Türklerin dili ve tarihi üzerine çok sayıda eser veren Vámbéry *Csuvasokról* (Çuvaşlar Hakkında) adlı çalışmasında Çuvaşların dinî inanışları hakkında verdiği bilgilerle Türkojinin diğer alanlarında olduğu gibi Çuvaşlar konusunda da ilkler arasına girmiştir. Çalışmada Çuvaşların tarihi, kültürü ve dili hakkında özellikle Rusça kaynaklara dayanarak bilgiler veren Vámbéry, çalışmasının bir bölümünü Çuvaşların geleneksel dinî inanışları için ayırır. Diğer bölümlerde de Çuvaş halk kültürü ile ilgili bilgiler vermişse de dinî inanışlarla ilgili bölüm tamamıyla Çuvaş

folkloruyla ilgilidir. Çuvaşların geleneksel kıyafetleri ve bunların adlandırmaları da Vambéry tarafından Orta Asya'nın diğer Türk topluluklarıyla karşılaştırılır ve bunların paralelliklerine dikkat çekilir. Çuvaşların geleneksel takıları, yiyecek-içecekleri, Çuvaş halk müziği, Çuvaş halk çalgıları, pagan Çuvaşların düğün törenleri, Çuvaş isimleri, Çuvaşça gün ve ay adlarının açıklamaları onun üzerinde durduğu ve folkloru ilgilendiren konular olmuştur. Ancak Çuvaş folkloru ile ilgili olarak onun en ayrıntılı bilgi verdiği alan, Çuvaşların dinî inanışları ile ilgili bölümdür. Özellikle Çuvaşların Hristiyan olanlarının Ruslaşacakları yönünde düştüğü not oldukça önemlidir. Vambéry Çuvaşların dinî inanışları ile ilgili bölümü Gök Tanrıları, Yer Tanrıları ve Kötü Ruhlar başlıkları altında üçe ayırır. Bu ifadeler aslında Çuvaşların dinî inanışlarını çok tanrılılık gibi gösteren ve bir başka Macar bilim adamı GyulaMészáros tarafından kesin bir dille eleştirilen ifadelerdir. Her ana başlık altında aslında tamamı büyük Tanrının kontrolü altında olan iyi ve kötü ruhlar Vambéry tarafından Tanrılar olarak gösterilmiş ve her birisi kısaca açıklanmıştır. Çuvaş dini ile ilgili bu bölümün ardından Çuvaş gelenekleri hakkında bilgilerin verildiği *csökleme* başlığı ile makale sona erer. (Vambéry 1883). Vambéry'nin çalışmasının kaynaklarını basılmış kaynaklar oluşturmaktadır. Ancak kendisinden sonra gelecek araştırmacıların ilgisini çekecek bilgileri sunmuştur. Türkolojinin birçok sahasında olduğu gibi Çuvaş folkloru alanında da ilk çalışmayı yapan Vambéry olmuştur.

Etnograf ve dilbilimci Bernát Munkácsi (12.03.1860-21.09.1937) de temel araştırmalarını Fin-Ugor, Türk ve İran dilleri üzerine yapmışsa da Çuvaş folkloru ile ilgili de iki yayını bulunmaktadır. Üniversiteyi Budapeşte'de okuyan Munkácsi 1885 yılında Udmurtistan'da Macar diline akraba Udmurt dilini öğrenir. Bu gezi sırasında Simbir'de Çuvaş diliyle tanışır. 1888-1889 yıllarında Mansılar arasında epeyce dil, folklor ve etnografya malzemesi toplar ve bunun ardından A. Reguly tarafından derlenmiş olan Mansı metinlerini başarıyla okur. Onun etimolojik araştırmaları incelenen halkın etnografyası ve kültürüyle sıkı sıkıya bağlantılı olmuştur. Munkácsi bir anlamda *etnolingüvistik*in kurucu ve temsilcilerinden biridir. 1892 yılında Macar Etnografya Topluluğu'nun başkan yardımcısı olarak atanan Munkácsi 20 yıl boyunca bu topluluğun dergisi olan *Ethnographia*'nın redaktörlüğünü yapar. Munkácsi, Keleti Szemle (Doğu Bakışı) dergisinin kurucularından biridir (Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 28).

Munkácsi'nin Çuvaş folkloruna ilişkin ilk yayını geleneksel Çuvaş dinî inanışlarında önemli bir yere sahip olan "yumiş" kelimesinin kökeni ile ilgili olarak yazdığı *A samán csuvas neve* (Şamanın Çuvaşça Adı) adlı makalesidir. Makalemizin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, Yudit Szalontai-Dimitriyeva tarafından daha ayrıntılı bir şekilde tekrar ele alınacak olan bu konuyu Munkácsi ilk olarak çalışmasına konu etmiştir. Munkácsi bu konu ile ilgili olarak öncelikle Zolotnitski'nin kelimeyi *kam* kelimesiyle ilişkilendiren görüşlerini verir. Genel Türkçede söz başı *k*'nin Çuvaşçada *y*'ye değişimi neticesinde *yum* kelimesi doğrudan doğruya *kam* kelimesiyle ilişkilidir. Kelimenin ikinci kısmı ise Türkçedeki meslek, iş bildiren kelime yapımında kullanılan -cı/-çi ekidir. Munkácsi

bu görüşe Paasonen'in de buna kelimenin *im-yum* (sağaltıcı sözler)'le ilişkilendirilebileceği örneğiyle katılarak küçük bir ekleme yaptığını söyler. Bu görüşleri Altay Türk şiveleri, Tatarca, Uygur, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri ile Marice, Udmurtça ve Vogulcadaki paralelleriyle örneklendirir. Kelimenin paralelleri olarak da Moğolcadaki *bügeçi*; Macarcada da *bölcs* kelimelerini gösterir (Munkácsi1902: 483-484).

Munkácsi'nin ele aldığı bu konu Macar bilim adamlarının daha sonra da dikkatinden kaçmamıştır. Yudit Szalontai bu konuyu daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde bu makale üzerinde de durulacaktır.

Munkácsi Almanca kaleme aldığı bir diğer makalesinde de Eski İdil-Ural halklarının pagan gün adları üzerinde dururken, pagan Çuvaşların gün adlarının kökenleri konusunu da derinlemesine ele alır. Die heidnischen Namen der *Wochentage bei den alten Völker des Wolga-Uralgebietes* (Eski İdil-Ural Halklarında Paganların Gün Adları) adlı bu makalesinde Çuvaşların pagan gün adlarının kökleri ile ilgili olan fikirlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Makalenin ilk bölümünde Eski İdil-Ural halklarının pagan gün adlandırmalarını kısaca ele alan Munkácsi, burada Çuvaş gün adlarının kökleri üzerinde çok fazla durmamıştır. Onların etimolojileri üzerinde daha çok makalenin ikinci bölümünde durmaktadır. Munkácsi'ye göre *şimatkun* (cumartesi) kelimesinin büyük bir ihtimalle İbranice *şabat* "tatil günü" kelimesiyle ilgisi vardır. Bu kelime büyük bir ihtimalle Çuvaşçaya 7. yüzyılda Kafkasya'da Musevi Hazarlardan geçmiştir. *Tuntikun* pazartesinin haftanın ilk günü anlamına geliyor olması sebebiyle kelime *tunti* (tunta + i ikinci teklik iyelik eki) belki de Tatarca *tanda* kelimesinden alınmış olabilir ve bu nedenle belki de "sanah (başlangıç) günü" anlamına gelmektedir. *İtlarikun* "ata binme günü" şeklinde adlandırılan gruba soktuğu kelimenin açıklamasını yapmak için salı gününün "yeni/önemli bir iş almak için uygun gün" anlamlarına gelen kelimelerin kullanıldığı Kafkas ve Alman dillerinden çeşitli örnekler verir. Ata binilip yola çıkılacak olması sebebiyle günün bu şekilde adlandırıldığına dikkat çeker. Munkácsi, kelimenin Zolotnitskiy tarafından *İtlarnikun* şeklinde yapılan etimolojisi üzerinde durur ve kendisi de *İt* < *ut* "at" + *larni* "otur-" + *i* 3. teklik şahıs iyelik eki şeklini teklif eder. Çuvaşça *yunkun* (kangün) "çarşamba" adlandırması için de bir sebep arar. Yine bu görüşünü desteklemek için Talmud'dan, Alman halk inanışlarından ve Çuvaş folklorundan çeşitli örnekler verir. Bütün bu örneklerde çarşamba gününün kötü ruhlardan korunmak ve kurban sunmak için geleneksel bir gün olduğuna işaret edilmektedir. Diğer kültürlerde olduğu gibi kanlı olabileceği gibi çeşitli kansız yiyecek ve içecekler de kansız kurban olarak görülmektedir. *arna* ~ *erne* "hafta, cuma" kelimesi Munkácsi'ye göre büyük bir ihtimalle Farsça ile ilişkilidir. Munkácsi, 7. yüzyılda eski Çuvaşların bu kelimeyi Bakü ve Derbent civarındaki Pers diyalektinden alıntıldığını düşünmektedir. Eski Çuvaşça *ār'(i)ñä* şeklini almış olabilir. Munkácsi makalesinde, İdil bölgesinin diğer Türk ve Fin halklarının pagan gün adlandırmaları üzerinde de durmuştur. Yazarın bu bölgedeki pagan gün adlandırmaları ile ilgili tespitlerini genel olarak vermek faydalı olacaktır: Munkácsi araştırmasında özellikle şu noktaların altını çizmektedir: Orta İdil bölgesindeki farklı halklarda gün

adlandırmaları eski Hristiyan düşüncesinin elementlerini ve anlayışını yansıtır. Bu sisteme İslam perşembe ve cuma aracılığıyla tesir etmiştir. İslam ve Hristiyanlık düşüncesinin kesiştiği ve orada yaşayan halkların haftanın günlerini adlandırma sistemlerinde izlerini bıraktıkları tarihi yer 3-8. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'dır (Munkácsi 1926-1932: 42-64; Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 28-30).

Macar Türkoloji tarihinde doğrudan Çuvaş folkloru ile ilgili ilk çalışmaları Gyula Mészáros (1883, Sakç-1957, Newyork)'nın yaptığını söylemek mümkündür. Mészáros Türkolog, folklorcu ve müze uzmanıdır. 1906-1907 yıllarında Orta İdil bölgesinde ve Çuvaşlar arasında; 1909 yılında Başkurdistan'da; 1910 yılında da Türkiye'de folklor malzemeleri derlemiştir.

Mészáros'un derlediği malzemeler arasında Çuvaş folkloru üzerine yaptığı derlemeler büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma Çuvaş folklor araştırmaları için bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Mészáros'a kadar Macaristan'da yapılan çalışmalar genellikle dil araştırmacılarının dolaylı çalışmaları ve yayımlarına dayanmaktaydı. Onun derlemeleri ve yayımları doğrudan bir folklorcunun çalışmaları olarak büyük önem taşımaktadır.

Mészáros derlemelerini yayımlamadan önce bölgedeki çalışmaları ile ilgili olarak 25 Mayıs 1908 tarihinde Macar Bilimler Akademisi'nin toplantısında okunan *Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken* (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) adlı raporlarında bölgede yaptığı çalışmalardan bahseder. Mészáros, bu bilimsel araştırma gezisine Uluslararası Orta ve Doğu Asya Derneği Macar Komisyonu'nun görevlendirmesiyle çıkmıştır. Sözlük malzemesi derleme, Çuvaş dili ve etnografyası üzerine çıktığı gezide çalışmanın kapsamını zaman zaman Tatarlara doğru da genişletmiştir. Mészáros bu ayrıntılı raporunda aslında daha sonra iki cilt halinde yayımlayacağı eserin oluşturulması ile ilgili olarak ayrıntılı bilgileri bize sunmuştur. Bu raporunun derinlemesine incelendiğinde bize Çuvaş folkloru konusunda çok önemli bilgileri verdiğini görüyoruz. Raporda onun çalışma yöntemi, derleme yaptığı yerlerdeki Çuvaşların ve Tatarların genel özellikleri ve bu toplulukların Ruslarla olan münasebetleri objektif bir şekilde yansıtılmıştır. Birazdan bahsedeceğimiz gibi, aynı konuları içeren Rusça kaynaklarda bu bilgilerin birçoğunu bulabilmek mümkün de değildir. Ön çalışma için 1906'da Kazan'a giden Mészáros burada araştırma yapacağı halkların dillerini, yani Çuvaşça, Tatarca ve bunun yanında Rusçayı, öğrenmek amacıyla bir süre kalır. Mészáros, ilk olarak Çuvaşlarla ilgili yapacağı çalışmalarda yardımcı olarak gördüğü Tatarlar üzerine çalışma yapmak üzere Tüben Korşa köyünde bir buçuk ay kalır ve burada halk şiiri ve batıl inançlarla ilgili derlemelerini yapar. Mészáros burada Tatarların ve Çuvaşların çalışmalarına bakış açılarını da ayrıntılandırarak şöyle aktarır:

“Tatar insanı eğer kişi onun dilinde hitap ediyorsa gerçekten konuşkan ve dost eğilimli. Her türlü çekinceden uzak bana geldiler, çok defa da davet etmeden geldiler. Temiz bir merakla onlara sorduğum her şeyi anlattılar, masalları, türküleri ve efsaneleri dinledim, bütün bunları kaydetmeye sıra geldiğinde kalem ve kâğıt karşısında itirazda bulunmadılar. Çuvaşlarda ise çok defa küçük verilerin

alınmasında ya da halk şiiri kaydında halk içine kapanık olduğu için binlerce desise ortaya çıktı.” (Mészáros 1908: 227).

Mészáros Tatarlarla ilgili derlemelerini tamamladıktan sonra Simbir vilayetinin kuzey tarafına Tayaba ve Tetuşevo adlı Çuvaş köylerine geçer. Onun aslında çalışmaları esnasında dikkatini en çok çeken konuların başında pagan yani eski Çuvaş dinî inanışlarını muhafaza eden Çuvaşlar gelmektedir. Gittiği bu bölge de yakın bir dönemde yaklaşık 30-40 yıl önce Hristiyanlığı kabul etmiş Çuvaşların bulunduğu bir yerdir. Bu tür yerleri genellikle Viryal (yukarı) Çuvaşlarla karşılaştıran Mészáros bunların dillerini, kültürlerini ve inançlarını çok daha iyi koruduklarını, aynı zamanda Ruslaşmanın da çok daha az olduğunu sık sık dile getirmiştir.

Mészáros biraz önce bahsettiğimiz gibi Rus kaynaklarında pek karşılaşmadığımız ifadelerle Rusları, daha doğrusu Rus misyonerlik faaliyetlerini, eleştiren ifadelere de sık sık başvurmuştur. Hristiyanlığın araştırma yaptığı bölgede henüz tam olarak kök salmadığını ifade ederken söyledikleri ilgi çekicidir:

Tek Çuvaş Tanrısı “Turi”ya ak at ya da ak koç sundukları zaman kızarmış yüz ve tatlı dille ondan hayır dua ve sağlık istedikleri, halkın daha iyi, daha temiz kalpli olduğu, Rus papazının haraç toplamadığı, henüz samagon içmedikleri kısacası âri medeniyetin henüz onları ele geçirmediği yakın dönemdeki eski hatıralarını daha fazla korudular (Mészáros 1908:228).

Mészáros yine bu bölge ile ilgili olarak halkın özellikle halk türkülerine olan düşkünlüğünü ifade eder ve Çuvaşlar arasında en zengin türlerinin bu bölgede yaşadığını belirtir. Halk türkeleri, iplikçi türkeleri, bira türkeleri ve ağıtlarla ilgili olarak onların zamanı ve icra tarzlarıyla ilgili bilgiler verir.

Mészáros araştırması esnasında ziyaret ettiği *Ulhaş* köyüne ayrı bir yer verir. Bu köy o güne kadar pagan inançlarını tamamen korumayı başarmış nadir köylerden birisidir. Burayı Rus misyonerlerin Hristiyanlaştırma esnasında gözden kaçırdıkları bir adaya benzetir ve Rusların Çuvaşları Hristiyanlaştırma metodunu da büyük bir ihtimalle sözlü kaynaklardan aldığı bilgilerle tasvir eder ki bazı yazılı kaynaklarda da bu tür bilgiler karşımıza çıkmaktadır:

Sanki Rus misyoner derneği onları burada unutmuş gibi Müslüman Tatarlar ve eski dinli Ruslar arasında onlara karşı çıkıyor bu küçük adacıklar. Fakat neticede Rus Tanrısı kazanacak çünkü o daha güçlü. Zaten Çuvaşlar Hristiyanlaşmaya çok eski dönemlerde başlamadı. Azami en yaşlı Çuvaş şu anda hepsi Hristiyan olan oranın pagan dönemini hatırlıyor. 50-60 yıl bundan önce iktidar onları fark etti. Rus memurlar ve Hristiyan papazlar köyleri gezdiler ve evlerinin önündeki ormanlara kaçmayı başaramayanların hepsini zorla Hristiyanlaştırdılar. Köyün ortasına büyük bir tekne koydular ve onları vaftiz suyuna batırdılar; onlara Rus adları verdiler ve dini yayma işi tamamlandı, daha sonra sıradaki köye gittiler. Elbette bu işlerin sonucu oydu ki Çuvaşların büyük kısmı Rus adları altında bile pagan kaldılar. Çünkü yeni papazlar halkın dilini anlamıyorlardı Çuvaşlar ise Rusça bilmiyorlardı (Mészáros 1908: 230).

Mészáros daha orijinal bulduğu Anatri Çuvaşlardan sonra Viryal Çuvaşlar tarafına geçer. Yukarı Çuvaşların yaşadığı bölgelerin ve onların kültürlerinin farklı olduğunun sık sık altını çizer. Gür ormanların burada bazı köyler arasında ilişki kurulmasını engellediğini ve bunun neticesinde özellikle dil araştırmacılarının ilgisini çekecek kadar ağız özelliklerinin korunduğunu hatta neredeyse her köyde oraya has bazı özelliklerin bulunduğunu belirtir. Buranın dil araştırmaları için ideal bir bölge olduğunu ekler. Mészáros Viryallar arasında Vombukassi, Dizek Karaçora, Cander, Poşirt bölgesinde ve Anatri-Viryal dil bölgelerinin birbirinden ayrıldığı Çuffey’de malzeme derleme işini tamamlar. Mészáros derleme esnasında karşılaştığı birçok olayı ve gözlemleri ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Alanda yapılacak çalışmalar için çok önemli bilgileri verdiğini söyleyebiliriz. Raporunun sonunda derleme çalışmalarının neticesinde elde ettiği malzemeleri de sayılarıyla birlikte sıralar. Buna göre, Çuvaşlar arasında 507 atasözü, 224 bilmece, 787 halk türküsü, 50 masal derlemiştir. Derlediği halk türkülerinin özellikle lirik olduğunu, birkaç kalıntı olarak düşündüğü parçalar dışında, epik şiirin izine hemen hemen hiç rastlamadığını da ekler. Tatarlar arasında ise 272 atasözü, 74 bilmece, 390 türkü, 12 epik içerikli türkü, 36 masal, 5 fıkra derlemiştir. Mészáros’un raporlarında daha öncede belirttiğimiz gibi Çuvaş folklor malzemelerinin incelenmesi esnasında mutlaka kullanılması gereken ve Rusya’da yapılan çalışmaları ve metin yayınlarını tekzip eden notlar bulunmaktadır (Mészáros1908: 227-238).

Mészáros’un yukarıdaki raporunu ayrıntılı bir şekilde ele almış olmamız onun bu derlemelerini yayımladığı eserlerinin değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Sırası geldiğinde bu iki cilt eserin kısaca değerlendirilmesiyle yetinilecektir. Çünkü onlarla ilgili bütün ayrıntı, bu raporda Mészáros tarafından aktarılmıştır.

Çuvaşlar ve Tatarların arasında yaptığı çalışmaların kısa bir tarihçesinden ibaret olan yukarıdaki raporunun ardından Mészáros, bölgede derlediği malzemeleri yayımlar. Aşağıda bahsedilen bu malzemeler sadece Macar Çuvaş araştırmaları için değil Çuvaşlarla ilgili olarak Rusya da dâhil diğer ülkelerde yapılan her çalışma için temel kaynaklardan birisi durumundadır.

Mészáros 1907 yılında Rusya’nın Kazan ve Simbir eyaletlerinin Buva, Tsivilsk, Çeboksarı ve Kozmodemyansk bölgelerine bağlı 13 yerleşim biriminden derlediği folklor malzemelerinin yayımlandığı *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei*, (Çuvaş Folkloru Derlemesi I. Çuvaş Eski Dininin Hatıraları) adlı ilk ciltte, kitabın adından da anlaşıldığı gibi, Çuvaşların geleneksel dinî inanışları ile ilgili malzemeler yer almaktadır (Mészáros 1909). Mészáros’un bu çalışması da Yu. Dimitriyeva tarafından Rusçaya da tercüme edilir ve *Sbornik Çuvaşskogo Fol’klora Pamyatniki Staroy Çuvaşskoy Veri* (Çuvaş Folkloru Derlemesi Eski Çuvaş Dininin Hatıraları) adıyla Çeboksarı’da yayımlanır. Bu, Çuvaş bilim adamları için de oldukça önemli bir çeviri durumundadır. Bu tercümeyle birlikte Mészáros’un derlemeleri Çuvaş ve Rus bilim adamlarının kullanımına kazandırılmıştır. Daha önceki kısımda ayrıntılı bir şekilde açıklanan raporda bahsettiği gibi Mészáros, bu konu ile ilgili derleme çalışmalarını Kazan ve Simbir eyaletlerinin Buva, Sivlisk, Çeboksarı ve Kozmodemyansk bölgelerinin 13 yerleşim biriminde

gerçekleştirmiştir. Mészáros öncelikle Çuvaşların eski dinî inanışları hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra elindeki malzemeleri sınıflandırarak oldukça sistemli bir şekilde Çuvaşların dinî inanışlarının farklı yönlerini derlemelerden elde ettiği malzemeleriyle ortaya koyar. Eserin bölümlerinde Tanrı ve iyi ruhlar, kötü ruhlar, küçük fantastik varlıklar, gök cisimleri, yer, tabiat olayları, hayvanlar dünyası, bitkiler dünyası, kurbanlar, bayramlar ve eğlenceler, ölüm törenleri, büyücülük, kâhinlik, rüya tabirleri, yeminler, soya bağlı törenler, düğünle ilgili inanışlar, çeşitli halk inanışları ve pagan Çuvaş düğünü hakkında ayrıntılı örnekli bilgiler yer almaktadır (Mészáros 1909).

Mészáros'un Çuvaşların dini inanışları ile ilgili bu çalışması sunduğu malzemeler ve sistemi bakımından halen başta Rusya olmak üzere konu ile ilgili çalışmaların yapıldığı her yerde temel başvuru eserlerinden biri olma özelliğini korumaktadır.

Mészáros derlediği malzemelerin ikinci cildini Çuvaşların sözlü halk edebiyatı ürünlerine ayırmıştır. *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találósmondások, dalok, mesék.* (Çuvaş Folkloru Derlemesi II. Atasözleri, Bilmeceler, Şarkılar, Masalları) adlı ciltte Çuvaş halk edebiyatının birçok eseri yayımlanmıştır. Bu metinler de Mészáros tarafından 1906-1907 yıllarında Orta İdil bölgesinde derlenmiş metinlerden oluşmaktadır.

Mészáros'un kitabının içeriği ile ilgili ayrıntılı bir tanıtma yapmak oldukça geniş olacağı için içerikle ilgili kısa bilgiler vermekle yetineceğiz. Ancak Mészáros'un eserin girişinde verdiği bilgiler bize çalışmanın yöntemi, içeriği ve Çuvaşlarla sözlü geleneği ile ilgili kısa ve net bilgiler vermektedir. Bu nedenle üzerinde durulması gereken bir bölümdür. Mészáros'a göre yayımlanan bu eser *Rus literatüründe çok da önemli olmayan dil malzemesi yayınları bir kenara bırakılırsa Macar Bilimler Akademisi'nin bu yayınında bu alanda bugüne kadar yapılmış en özetleyici derlemeyi sunmaktadır ki bunda hem malzeme zenginliği hem de titiz fonetik transkripsiyon, bilim dünyasında bir ilk olma özelliği taşır* (Mészáros 1912: III). Mészáros derlediği halk edebiyatı örneklerinin Türk boylarının aynı türden eserleriyle büyük bir benzerlik taşıdığına da dikkat çeker. Aynı şekilde onun özellikle vurgulayarak dikkat çektiği bir başka konu da derleme çalışmaları esnasında epik şiir örneklerine hemen hemen hiç rastlamamasıdır. Özellikle de Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilişiyle ilgili bazı anlatmalara ulaşırsa da bunların epik destan şekillerine ulaşamadığını belirtir. Bazı yerlerde bunların ezgileri varsa da yine onların sözlü gelenekte artık kaybolduğuna dikkat çeker. Epik şiirin kalıntısı olarak gördüğü bu metni de derlemesine almıştır. Bu türden kayıtlara Rusya'da yapılan çalışmalarda ulaşmak oldukça zordur. Mészáros ifadelerinde bu konuları daha serbest şekilde ifade ettiği için bize önemli bilgiler vermektedir. Çuvaş türkülerinin daha çok lirik ağırlıklı olduğuna dikkat çeken Mészáros bu konuda da yine daha çok Anatri Çuvaşların öne çıktığına işaret eder. Bu konu aslında Çuvaş folkloru ile ilgili çalışma yapan birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Günümüzde de Anatri Çuvaşlar geleneksel kültürlerini en iyi koruyan gruptur. Ayrıca pagan olarak adlandırılan ve eski dinî inançlarını günümüze kadar

koruyan Çuvaşlar da yine bunlar arasındadır. Mészáros, Çuvaş halk şiiri örneklerini içeriklerine göre de bir tasnife tabi tutar: Bunlar, halka türküleri, eğirme türküleri, bira türküleri, asker türküleri, düğün türküleri ve ölüm türküleridir. Bunların ardından derlemelerinin en güzel örnekleri olarak değerlendirdiği masallara geçer. Masalların derlenmesinde iyi bir kaynak kişi bulunmasının önemine özellikle değinen Mészáros bu konudaki tecrübelerini de kısa bir şekilde aktarır. Derleyicinin ve kaynak kişinin iyi bir derleme için taşıması gereken özelliklerini sıralar. Mészáros'un bizim için önemli bilgiler içeren bu kısa girişinden sonra metinler kısmı gelir ki bunun en dikkat çeken tarafı metinlerde kullandığı transkripsiyon alfabesidir. Bugün bile bu kadar ayrıntılı bir fonetik özellikli transkripsiyon yapmanın zorluğu göz önüne alındığında Mészáros'un o dönemin teknik koşullarında bunu nasıl yaptığı bize göre çözülememiş bir konudur. Çok sayıda fonetik işaretle göstererek yayımladığı metinleri Macarca tercümeleriyle birlikte verir. Metinler kısmında ilk bölümde 472 atasözü (vattisen sımahisem); ikinci bölümde 205 bilmece (yumah); üçüncü bölümde ise 645 türkü metni 10 takmak yer alır. Şiir kısmının ardında kitabın büyük bir kısmını oluşturan masalları üçe ayırarak verir: Onun tasnifine göre 16 kahramanlık masalı; 23 komik masal ve 11 büyümlü masal kitaba girmiştir. Girişte de belirttiği üzere karşılaştırmalı araştırma yöntemiyle Géza Róheim ve Morton Jellinek tarafından masalların tipleri belirlenmiştir. Bunlarla ilgili notlar da kitabın sonunda yer almıştır (Mészáros 1912).

Gyula Mészáros'un Çuvaş folkloru ile ilgili bilgiler verdiği diğer bir çalışma *Csök* geleneği hakkında yazdığı yazısıdır. Yazı doğrudan Çuvaş folklorunda bir konu üzerine yazılmış değildir. Ancak Macaristan'ın orta bölgesinde yaşayan ve Kun adı verilen Kıpçak kökenli etnik grup arasında Csongrad vilayeti, Szeged, Halas, Kecskemét gibi yerlerde vaftiz sırasında gerçekleştirilen *csök* töreninin Türk boyları arasındaki paralelliklerini tespit ederken Çuvaşlara da yer ayırmıştır. Mészáros makalesinde hem Macarca *çök* kelimesinin hem de bunlarla bağlantılı olarak gerçekleştirilen bazı törensel uygulamaların karşılıklarını Türk boyları arasında arar. Ona göre Macarca *csök* sözcüğünün etimolojik açıklaması da akraba Türk şiveleri arasında bulunmaktadır. Sözcük Çuvaşçada (Anatri ve Viryal ağızlarında) *çük* "kurban", Kazan ve Kırım Tatarcasında *çök* "Pünkösd orucu arifesinde gerçekleştirilen bayram"; Teleüt ve Altaycada *çök* "insanın yiyeceği yemekten öncelikle üç kaşık ruhlara sunması"; Şorcada *şök* "kurban sunumu esnasında bağırma"; Çağatayca'da *çök* "kağan önünde diz çökme" varyantlarıyla yer almaktadır. Mészáros'a göre kelimenin Çağatayca'daki kullanımı aslında en eski anlamını göstermektedir. Bu anlamda kullanılan fiil kökü yine Türk şivelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Uygurca, Çağatayca, Türkmence, Kırım Tatarcası, Karaimce, Altayca, Teleütçe *çök* "diz üstü durmak, diz çökmek", Kazakça, Tatarca *çük* "bağdaş kurmak, oturmak", Çağatayca *çök* "han önünde diz çökmek" anlamlarıyla Türk şivelerinde yer almaktadır. Kelimenin eski anlamı olarak kabul ettiği "diz çök-" fiil kökü de yine Türk dilinde geniş bir alanda karşımıza çıkmaktadır. Uygur, Çağatay, Kırım, Karaçay, Altay Türkçelerinde diz çökmek anlamında *çök-*; Kazakçada oturmak anlamında *çük-*; Kumancada ise diz

çökmek anlamında çök- Mészáros'un tespit ettiği paralellikler olmuştur. Elbette günümüzde daha zengin bir malzemeye sahip olmamız sebebiyle bu karşılıkların sayısını artırmak mümkündür. Ancak, çalışmamızın sınırları dışında kaldığı için buna girişmiyoruz. Kelimenin özellikle diz çökme, yere doğru eğilme gibi anlamlarının Macarca *csök* töreni esnasında da önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekilir ve bundan dolayı onun eski bir kurban töreniyle ilgili olabileceğini belirtir. Bu görüşünü Doğu halklarının farklı kurban sunum tarzları ve uluslararası başka paralelliklerle de destekleyerek açıklar. Çeşitli kurban törenlerinde ve dinî ayinlerde diz çökerek dualar edildiğini ve kurban sunumlarında bunun önemli bir motif olduğunu Türk, Moğol, Fin-Ugor halklarından ve dünyanın farklı dinlerinde ve toplumlarında diz çökerek gerçekleştirilen törenlerden örnekler vererek açıklar. Bu örnekler içerisinde Çuvaşların kurban törenlerine özel bir yer ayrılmıştır. Çuvaş Türkleri arasında, özellikle de pagan Çuvaşlar arasında, gerçekleştirilen büyük tarla kurbanı *uçuk*, Mészáros tarafından kendi derlemelerinden elde edilen malzemelerden verdiği örneklerle ayrıntılı bir şekilde tarif edilir. Aynı zamanda bu kurban töreni esnasında okunan dua metni de makalede yer alır. Mészáros diğer örneklerle birlikte Macarlar arasında bahsedilen törenin çok eski dönemlerden kalan bir kurban töreninin günümüze ulaşmış şekli olduğu sonucuna ulaşır. Makale sadece Çuvaş folkloru ile ilgili olmasa da bize, tersten okuduğumuzda, Çuvaşlarda yer alan *uçuk* kurban törenlerinin Moğol, Fin-Ugor, Mançu-Tunguz ve Türk boyları arasındaki paralelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda Macar dilindeki pek çok etimolojik çalışmada temel başvuru kaynağı olan Çuvaşçanın, bir folklor olayı içinde temel başvuru kaynaklarından birisi olması bakımından da önemli görülmektedir (Mészáros 1915: 125-129).

Bestekâr, müzik araştırmacısı-folklorist, eğitimcisi, 1943 yılından itibaren Macar Bilimler Akademisi üyesi, 1946-1949 yılları arasında müdürü olarak çalışan Zoltán Kodály (16.12.1882, Keçkemet-06.03.1967, Budapeşte) Çuvaş folklorunun müzik alanı ile ilgili yayın yapan bir diğer Macar araştırmacıdır. Macar müzik folklorunun derlenmesi ve incelenmesi konusunda önemli çalışmalar yapan Kodály 1907-1914, 1921-1925 yılları arasında Macaristan ve Transilvanya'nın değişik yerlerindeki bilimsel gezilere katıldı, gramofon yardımıyla halk melodilerini kaydetti, yaklaşık 3500 civarında şarkı ve birçok varyantıyla dans melodilerini kaydetti. Bilimsel gezi esnasında pentatonik ölçeğe temellenmiş eski halk şarkılarının korunduğunu fark etti. O hayatının sonuna kadar Macar halk müziğinin pentatonik temeline özel bir ilgi gösterdi, onun Mari, Umdurt ve Çuvaşların müzik folkloruyla akrabalığını inceledi. Bela Bartok ile sıkı bir işbirliği yaptı (Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 52-53).

Orta İdil bölgesinin Fin boylarından Mariler üzerine uzman olan Ödön Beke (20.05.1883-10.04.1964) Çuvaş folkloru konusunda iki çalışma yapmıştır. Beke'nin, *Cseremisiz és csuvas mesevégek*, (Çuvaş ve Mari Masallarının Bitişi), adlı yazısı oldukça kısa bir çalışmadır. Yazarın burada değindiği konu masallardaki formel ifadelerin masallara özgü bir durum olduğudur. Macar bilim adamlarının birçok alanda dikkat çektikleri Mari-Çuvaş ilişkisi kapsamında Mari masallarında karşımıza çıkan bitiş formellerinin Çuvaşlardan alıntı olduğuna dikkat çeker.

Beke'ye göre "Masal oraya ben buraya." ifadesinin Çuvaşlardan alıntı olduğunu Çuvaş masallarında gördüğümüz "Masal bitti, masal arkaya ben ileriye." İfadesi kanıtlar. Ayrıca diğer Türk boylarının masallarının bitiş formellerinin de bunun Çuvaşlardan Marilere geçtiğini kanıtladığını belirtir (Beke 1933: 75-76).

Macar etnografyası üzerine çalışmalar yapan İmre Dankó (22.01.1922, Budapeşte) Macar folklorundaki elma sembolizmi hakkında kaleme aldığı *Az almaszimbolika magyar vonatkozásai*, (Elma Sembolizminin Macar Tanıkları) adlı makalesinde elma sembolizmi ve bununla ilgili gelenekler üzerinde durmuştur. Makale doğrudan Çuvaş folklorunu konu almamaktadır; ancak Macar bilim adamlarının eski Bulgarlar ve Bulgar Türkçesi ile ilgili hemen her çalışmasında Çuvaşlara atıfta buldukları bilinmektedir. İmre Dankó'ya göre Macar folklorundaki elma sembolizmi de Bulgar-Tatar kökenli olup Macarlar bunu çok eski dönemlerde kendileriyle birlikte getirmişlerdir. Ona göre bunun Tatar-Bulgar kökenli oluşunun en önemli kanıtı da Macarcadaki *alma* sözünün kendisidir. Makalede Çuvaş folklorunda elma sembolizmi ile ilgili çok sayıda örnek de iddianın desteklenmesi için sıralanmıştır: Çuvaş halk şarkısında dedenin kendisi elmadır, aşk acısı ve aşktaki hayal kırıklığı aşkın sembolü olarak elmayla ilişkilidirler, elma kabuğu şarkıda bebeğin tohumu olarak sunulmaktadır, elma ağacı Çuvaşlar için aşk ve doğurganlığı sembolize etmektedir. Yazar bütün bu motiflerin Macar halk şarkılarında paralellerinin var olduğuna işaret eder. Makalede kullanılan Çuvaşça malzemenin kaynağı da Mészáros'un eserleri olmuştur (Dankó 1962: 565-589; Dimitriyeva-Adyagaşi 2001:93).

Macar bilim adamlarının folklor araştırmalarında özel bir yer ayırdıkları diğer bir alan da halk müziğidir. Karşılaştırmalı çalışmalarla müzik alanında, özellikle Türk boyları, Fin-Ugor boyları ve Macar halk müziği karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak, bunlar arasındaki ortak noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen halkların kültürel alandaki ortaklıklarının tespitinde tarih ve dil araştırmalarından sonra en fazla araştırma yapılan sahanın halk müziği olduğunu söylemek mümkündür. Bu alanda özellikle Çuvaşlar ve diğer İdil-Ural Türk ve Fin boylarının müzikleri ile ilgili çalışmaları profesyonel bir şekilde başlatanın müzik ve folklor araştırmacısı Zoltan Kodály'ın öğrencisi László Vikár (08.06.1929, Budapeşte) olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmalarını daha çok Macar halk müziğinin doğu kökenleri ve doğu halklarının özellikle de Ural-Altay halklarının müzikleriyle ortak noktaları üzerine yoğunlaştırmıştır. Türk ve Fin-Ugor boyları arasından yaklaşık 8000 halk türküsü derlemiştir. Bu şarkıların 650 tanesi de Çuvaş Türklerine aittir. Derlemelerini Cheremis folksongs (Mari Halk Türküleri), Chuvash folksongs (Çuvaş Halk Türküleri), Votyak folksongs (Udmurt Halk Türküleri), Tatar folksongs (Tatar Halk Türküleri) adlı kitaplarında yayımlamıştır (Dimitriyeva-Agyagaşi, 2001: 102).

Vikár yukarıda adı geçen eserlerini yayımlamadan önce Çuvaşlar arasında yaptığı bilimsel gezinin bir raporu niteliğinde olan *Egy új csuvas gyűjtés tanulságai*, (Yeni Çuvaş Bilimsel Gezisinin Neticeleleri) adlı yayınında 1964 yılında gerçekleştirdiği bilimsel gezide elde ettiklerini sunar. Zoltan Kodály'ın açtığı

yoldan devam eden Macar müzik araştırmacıları bu alan araştırmasını iki kısımda gerçekleştirmiştir. Daha önce derlediği malzemelerini tamamlamak amacıyla öncelikle Ufa'dan 150-200 kilometre kuzeydoğuya ve kuzeybatıya düşen Miskino ve Kaltasz ilçelerinde iki hafta Mariler arasında derleme yapmıştır. Çalışmasının ikinci bölümünü ise bizim asıl konumuz olan Çuvaşlar arasında yapmıştır. Çalışmasını Çuvaşlara doğru genişletmesinin sebebinin Zoltan Kodály'ın bu alanda yaptığı ilk yayında Macar müziğiyle Çuvaş müziğinin de ilişkili olduğuna dair kaydı olduğunu da zikreder. Vikár, Çuvaşlar arasındaki çalışmasına öncelikli olarak Çuvaş Bilimler Enstitüsü'nün arşivinde bulunan kayıtlardan başlar. Buradaki kayıtların zenginliğine rağmen yeterli uzmanın olmamasından dolayı kullanılmadığını belirtir ve burada kendisi için gerekli olan kayıtları kopyalar. Alan araştırmasına ise Maloya Karaçkino'da başlar. Buradaki Çuvaşların kadınlarının millî giyimlerinin Marilerle hemen hemen aynı olduğu onun dikkatini çeken ilk konudur. Vikár'ın bu derlemede aslında özellikle merkezde ele aldığı tonal beş aralıklı oynamaların Çuvaşistan'ın kuzeybatı köylerinde ve onlara sınır köylerde olup olmadığı sorusunun cevabını burada bulur. Çünkü giyimlerin benzerliğindeki durum onların türküleri icralarında da karşısına çıkmıştır. Aynı ezgileri Mariler ve Çuvaşlar aynı şekilde ancak kendi dillerinde icra etmişlerdir. Vikár bu benzerlikleri birçok örnekle yazısında göstermiştir. Yazıda ilgili konuları örneklendirdiği 7 türkü parçası notalarıyla birlikte sıralanmıştır. Vikár, bu örnekleri farklı yerlerde yaptığı derlemelerde elde etmiştir. Bu yerler Tarayevo, Orinyino, Maloye Karaçkino, Bolşoye Akkozino, Şorşeli'dir. Vikár bu derleme çalışmaları sonucunda kesin sonuçlara ulaşmanın ya da iddialı sözler söylemenin mümkün olmadığını belirtir ancak kendi derlemeleri ve bunların arşiv malzemesiyle karşılaştırılmasından sunların söylenebileceğini belirtir:

Kuzey batı Çuvaşlar arasında tıpkı onların komşuları dağlı Marilerde ve onlardan uzaklaştıka kuzey ya da batı yönünde de olduğu gibi tonal beş aralıklı değişim yaşamaktadır. Eğer güney ya da batıya doğru ilerlersek o zaman tek sistemli pentatonlarla birleşen beş aralıklı değişimini daha az buluyoruz. şu ana kadarki bilgilerimiz doğrultusunda bu stilin 50 km. çağındaki bir daire şeklindeki alanda ortaya çıktığını hatta Çuvaşlarda da tıpkı Marilerde de olduğu gibi hakim olduğunu bundan sonra gücünü kaybettiğini ve 100-150 km.den daha ileride ise izinin kaybolduğunu söyleyebiliriz (Vikár 1966: 196).

Vikár, Mari müziğindeki bu beş aralıklı değişimli özelliğin Çuvaş kökenli olduğunu belirtir. Ayrıca ona göre bu stil en temiz bir şekilde Mari-Çuvaş sınır bölgesinin iki tarafında yaşamaktadır. Ona göre Fin-Ugor ve Türk halklarının buluşma noktalarında ortaya çıkan kültürlerde artık daha çok Türk unsurları belirginleşmektedir. Vikár, bahsettiği özelliğin Macar halk müziğiyle olan bağlantısını “Çuvaş halk müziği araştırmalarına bugüne kadarkinden daha fazla derinleşmeliyiz çünkü şekil, makam ve ritmik açıdan belki de Macar malzemesine Marilerden daha yakın duruyor.” ifadeleriyle de kurar. Bunun yanında Çuvaş halk türkülerindeki dizelerin kısalığı ve hece sayısının azlığı onun çektiği bir başka konu olmuştur (Vikár 1966: 189-199).

László Vikár çalışmalarının birçoğunda gerek alan araştırması gerekse bunların yayına hazırlanması sırasında Macaristan'ın tanınmış Fin-Ugorologlarından Gabor Berecki ile birlikte çalışmıştır. Vikár, Fin-Ugorist G. Berecki ile birlikte 1966 yılında Ağustos ve Eylül aylarında sahada Mari ve Çuvaş halk türküsü derleme çalışması yürütürler. Bu derleme çalışmasının ayrıntılarını Vikár “Cseremisiz és csuvas népdalggyűjtés 1996-ban” (1996 Yılında Mari ve Çuvaş Halk Şarkısı Derlemesi) adlı yazısında ortaya koyar. Bu çalışma onların Berecki ile ortak ya da ayrı olarak yaptıkları çalışmaların bir devamıdır. Yine öncelikle Çeboksarı ve Yoşkarola'da arşivlerde başlayan çalışma daha sonra alan araştırmasıyla devam etmiştir. Vikár çalışmanın amacı olarak önlerine iki hedef koyduklarını belirtir. İlki doğu ve kuzey Mari coğrafyasındaki beş aralıklı değişiminin olmadığı söylenen köylerde araştırma yapmak; ikincisi de Çuvaşlar arasında Viryallerle ilgili mevcut malzemeyi zenginleştirmek ve o güne kadar ellerinde sesli kayıtların bulunmadığı Anatri Çuvaşlardan derlemeler yapmaktır. Vikár derleme çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı somut verileri de bu yazıda verir. Farklı ulaşım araçlarıyla yaklaşık 1700 kilometre yol kat edilmiş, 30 farklı köyde sadece alan araştırması için 30 gün geçirilmiş (diğer günler yolculukta geçmiştir), 134'ü kadın 37'si erkek 171 kaynak kişiden 545 türküyü kaydedilmiştir. Kayıtların toplam süresi 7 saat 20 dakikadır. Ayrıca kaynak kişilerle ilgili ayrıntıları da burada bulabiliyoruz. 10 yaşından 80 yaşına kadar geniş bir kaynak kişi yaş grubu karşımıza çıksa da ağırlığı 40-60 yaş aralığı teşkil etmiştir. Kaydedilen ezgilerinde % 8'den fazlası (45 tane) enstrümantaldır. Bu türkülerin icrasında da özellikle keman, gayda ve düğmeli akordeon kullanılmıştır. Arşivlerden de kaydettiği 160 ezgiyle birlikte bütün malzemesini Vikár etnik gruplara göre şu şekilde tasnif eder: 485 Mari; 197 Çuvaş; 15 Udmurt; 8 Mordvin.

Ayrıca müzik kayıtları dışında yaklaşık 100 dakikalık Mari, Çuvaş, Udmurt, Mordvin ve Tatar dil malzemesi de bu derleme çalışmalarında kaydedilmiştir.

Vikár yazıda Mariler ve diğer Fin-Ugor halkları arasında yaptığı çalışmaları ayrıntılı olarak tasvir etmişse de bunlar bizim çalışmamızın dışındadır. Bizi ilgilendiren Çuvaş kısmında üzerinde durduğu noktalar şunlardır: Çuvaşlar arasında yaptığı alan araştırmasına 2 hafta ayırmıştır. Öncelikle Çeboksarı çevresindeki Yandeşova, Merespoşi, Maliye Yenişi, Tatarkassi, Yomolkina köylerinde derleme çalışmaları yapmıştır. Buralarda tek sistemli, tonal, majör ya da minör özellikli beş aralıklı değişimli ezgiler Marilerdeki gibi siktir. Bazı yerlerde bir ezgi iki halk arasında kendi dillerinde icra edilmektedir. Çeboksarı'dan güneye ya da kuzeye doğru gidildikçe temiz beş aralıklı değişimli ezgilerin sayısı da azalmaktadır. Bu azalma büyük bir ihtimalle Marilerden uzaklaşmayla ilgilidir. Bununla ilgili olarak Vikár şu tespitlerde bulunur:

Kuzey-Viryal dil bölgesi aynen güney Marilerde olduğu gibi tek ezgili, yarı sessiz, pentatonik ve alçalan ezgi yapısının özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Bunun içinde dizelerin değişme sayısı ve uzun, kendine özgü ezgi dönüşümleri, tek sayılı ölçüler ve ritimler Çuvaş halk müziğinin millî özelliklerini vermektedir (Vikár 1969: 13).

Vikár Çuvaşlarla ilgili araştırmasının ikinci kısmını Çeboksarı'nın 150-200 km. güneyine düşen Anatri bölgesinde gerçekleştirir. Aralarında Mordvin köylerinin de bulunduğu Novaya Şemurşa, Bolşoye Buyanova, Mordovskiye Tyuki, Suguti, Noviye Murati köylerinde derlemeler yapılır. Vikár'a göre burada yaptığı derlemeler neticesinde onun için Çuvaş halk müziği açısından yeni bir sayfa açılmıştır. Mariler arasında doğu ve kuzey ilçelerinde olduğu gibi burada da aynen daha basit ve göze çarpan eski ve beş aralıklı değişimsiz müzik katmanıyla karşılaşır. Vikár elde ettiği neticeleri bu yazısında da notalı örnekleriyle destekler.

Çalışmanın sonunda onun dikkat çektiği asıl konu yapılan çalışmadan sonra bu çalışmaların derinleştirilerek devam ettirilmesine duyulan ihtiyacın ortaya çıktığıdır. Bu özellikle Macar kültürünün eski kaynaklarına ulaşabilmek için çok önemlidir. Ayrıca artık Fin-Ugor ve Türk elementlerinin şimdiye kadarkine kıyasla daha kesin bir durum tespiti de yapılabilmektedir (Vikár 1969: 3-20).

Vikár'ın çalışmalarındaki asıl amacı, Türk ve Fin-Ugor halkları arasındaki müzikal ilişkileri tespit etmektir. *A magyar népzene volgai török és finnugor kapcsolatai*, (Macar Halk Müziğinin İdil Bölgesi Türk ve Fin-Ugorlarla İlişkileri) adlı makalesinde de yine aynı konu üzerinde durur. Makalesinde konu ile ilgili olarak Macar bilim adamlarının ve ilgililerinin çalışmalarını da kısaca özetler. Dilcilerin, arkeologların, tarihçilerin neredeyse yüzyıllardır çok zengin bir kaynak birikimi üzerinde çalışmalarını sürdürürken karşılaştırmalı halk müziği araştırmalarının henüz başlangıç adımlarını attığını ileri süren Vikár hâlbuki halk müziğinin ortak şuurun bir eseri olarak insan hayatında önemli bir rol oynadığını ve çok eski arkaik unsurları günümüze kadar taşıdığını söyler. Müzik araştırmalarının diğer sosyal bilimlerdeki gibi çeşitli ve zengin kaynakları olmadığını belirten Vikár, bu eksikliğin hala geç kalınmamışsa, tabii ki alan araştırmalarıyla ancak tamamlanabileceğini söyler. Eski Macar müziğinin, Macar kültürünün tam olarak anlaşılabilmesi için akraba halkların müzik kültürünün derlenmesi ve bunun karşılaştırmalı yöntemlerle incelenmesi gerektiğine sık sık vurgu yapan Vikár bunu kendi hayatında uygulamış ve özellikle İdil-Ural bölgesinin Türk ve Fin Ugor boyları arasında uzun süreli alan araştırmaları yapmıştır. Bu araştırmalarının birçoğuna Macaristan'ın tanınmış Fin-Ugoristlerinde Gábor Berecki eşlik eder. 1958 yılında Orta İdil bölgesinde yaşayan Türk ve Fin-Ugor halklarının halk müziğini derleme çalışmalarını yaklaşık 4 yıl boyunca devam ettirir. Çalışmalarını günümüz Mari, Tatar, Çuvaş ve Başkurdistan özerk cumhuriyetinin topraklarına yayılarak tamamlamıştır. Vikár bunlar hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu çalışmalarında derlediği malzemeler üzerine yaptığı çalışmalarda önemli tespitlerde bulunur. İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk boylarının ve Fin-Ugorların halk müziği kültüründe Türk müzik kültürünün baskınlığına dikkat çeken Vikár bunlarda Fin-Ugor elementlerini tespit etmenin de oldukça zor olduğunu belirtir. Ayrıca farklı dillerin ve kültürlerin buluşma noktası olan bölgede her şeye rağmen halk müziğinin kendini korumuş olmasının da hayret verici bir durum olduğunu belirtir. Derleme çalışmalarını yaptığı yerler, topluluklar, kültürler hakkında birinci elden oldukça kıymetli bilgiler veren Vikár, derlediği malzemeler üzerine yaptığı çalışmalarda karşılaştırmalı müzik araştırmaları için de önemli tespitler yapar: Tek seslilik, yarı

tonsuz pentatoniklik ve melodik çizgide hüznün şeklinde açıkladığı üç temel özellik Macar, Mari ve Çuvaş müziğinde ortaktır. Bu, ayrıca bütün Türk halk müziğinin karakteristik bir özelliği olduğu gibi başka topluluklarda da görülmektedir. Tıpkı İdil-Ural bölgesinin daha doğusundaki Çinlilerde ve Moğollarda olduğu gibi. Mari ve Macarlarda ortak olan beş aralıklı benzerliğinde ise iki Fin-Ugor boyunun kendilerinde ortak olan bu özelliği Çuvaşlardan almış olmaları gerektiğini söyler ki bu gerçekten ilgi çekici bir durumdur. Macarlar bu özelliği Çuvaş halk müziğinden atalarının birlikte yaşadığı dönemlerde, Mariler ise daha yakın dönemlerde almış olmalıdır.

Vikár'ın Tataristan'da yaşayan Anatri (Aşağı) Çuvaşların ve Başkurdistan'da yaşayan Marilerin kendi özerk bölgelerinde yaşayan Çuvaşlardan ve Marilerden daha arkaik özellikleri koruduğunu belirtmesi de önemli bir tespittir. Bugün içinde durumun geçerli olduğunu söylemek mümkündür. En azından Çuvaşlar için durumun böyle olduğu tarafımızdan da gözlemlenmiştir.

Vikár'ın Fin-Ugor müziği ile ilgili genel tespitleri de ilginçtir. Bugün dil akrabalıkları da birbirlerinden çok farklı oluşları sebebiyle tartışmalı olan Fin-Ugorların müziği ile ilgili olarak şu tespiti yapar:

Baltık Finlerinin melodilerinin Macar paralelleri de derlendi. Mariler, Mordvinler, Udmurtlar arasına giderek biz de Fin-Ugor katmanını aydınlatmayı denedik ve olağanüstü arkaik iki-üç-dört seste hareketli tipleri kaydetmeyi başardık da. Fakat bunların Macar karşılıklarını bilmiyoruz. O zaman şu soru ortaya çıkıyor: Aslında bir Fin-Ugor müziğinden bahsedebilir miyiz? Bir zamanlar, sonradan dağılan ve bugün Fin-Ugor halklarının onlardan bir şeyler sakladığı düşünülen ortak bir müzik dili oldu mu? Bunu tasavvur etmek çok zor. Daha çok şöyle söylemek lazım: Bugün temel bir Fin-Ugor dili olmadığı gibi aynı şekilde Fin-Ugorların bugünkü müziğini bir şekilde yeniden kurgulanmış bir birliğe zorlamayı denemek de yanlıştır. (Vikár 1977: 297)

Vikár makalenin sonunda, Macar halk müziğinin eski katmanlarıyla ilişkili olduğunu, ilgililerinin rahatlıkla anlaşılacağını söylediği 6 Mari, 8 Çuvaş, 1 Tatar melodisinin notalarını da verir ve çalışmasını tamamlar (Vikár 1977: 291-305).

László Vikár, Berecski Gábor'un uzun yıllar devam ettirdikleri İdil-Ural bölgesinin Türk ve Fin-Ugor halklarının halk müziği ile ilgili çalışmaları daha sonra toplu halde yayımlamaya da başlarlar. Bu yayınlardan birisi Çuvaş halk müziğine ayrılmıştır. 1979 yılında yayımlanan *Chuvash Folksongs* adlı eserde bu tarihe kadar yapılan çalışmaları ve derlemeler büyük oranda bir araya getirilmiştir. 1964, 1966, 1968, 1970, 1974 ve 1975 yıllarında Çuvaşistan'ın Yadrin, Murgaş, Tsivilsk, Marposad, Çeboksarı, Şemurşin, Batıryel, Komsomolski, Yantış, Yalçik, Krasnoçetay ve Alikov, Tataristan'ın Tetiş, Buva, Minzeli, Aksubay, Şerimşan ve Bavlin; Başkurdistanın Bakalin rayonlarında Çuvaşlar arasında yapılan derlemeler neticesinde elde edilen malzemeler bu eserde yayımlanmıştır. İçerdiği zengin metin yayını yanında çalışmanın ayrıntılı bir inceleme bölümü de yer almaktadır. Çalışma on bölümden oluşmaktadır ve her bölüm o konunun uzmanı tarafından kaleme alınmıştır. "Çuvaşların etnik olarak ortaya çıkışı ve Çuvaşların tarihi", Çuvaş Halk

Şarkıları Koleksiyonu”, “Çuvaş Halk Müziğinin Macar Tarafından İncelenmesi Tarihi”, “Çuvaş Halk Şarkılarının Diyalektleri Ve Tipleri”, “Çuvaş Halk Şarkılarının Müzikal Karakterleri”, “Derlenen Malzemelerin Deneysel İncelemesi”, “Çuvaş İnsanın Hayatını ve Geleneklerini Gösteren Şarkı Metinlerinin Karakteri”, “Çuvaş Dili”, “Şarkıların Stilistik ve Poetik Özellikleri”, “Şarkıların Derlenmesi ve Sistemleştirilmesi Metodu Hakkında”, “Kısaltmalar”, “Şarkıların Tonallığı”, “Çuvaş Halk Şarkıları (1-350)”, “Türkü Metinlerinin İngilizce Tercümeleleri”, “Türkü Metinlerinin Macarca Tercümeleleri” çalışmanın ana bölümlerini oluşturmaktadır. Ayrıntılı bir indeks ve bibliyografya ile de çalışma sona erer. Eserde nota ve sözleriyle yer alan metinlerin künyeleri de ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Benzer diğer çalışmalarda görüldüğü gibi metinler bilimsel ölçütlere uygun bir şekilde yayına hazırlanmıştır. Eserin sonunda çalışmanın yapıldığı yerler ve malzeme derlenen kaynak kişilerin yer aldığı 54 fotoğraf çalışmaya eklenmiştir (Vikár - Bereczki 1979).

Vikár *Finnugor és Török Népek Zenéje* adlı İngilizce ve Macarca hazırladığı eserinde Fin-Ugor (Mordva, Udmurt, Mari) ve Türk (Çuvaş, Tatar, Başkurt) kayıtlarının yer aldığı üç plağını da sunmaktadır. Çuvaş halk müziği, çalışmanın 26-32. sayfalarında yer almaktadır. Şarkılar yanında icracıların fotoğrafı ve şarkıların notaları da verilmiştir. Vikár Çuvaşçayı Türk dil ailesinin Bulgar-Türk grubuna sokar, onların müziğini pentatonik olarak karakterize eder. Onun gözlemlerine göre Güney ve Doğu Çuvaşları iki ve üç dize sıradan şarkıları söylemektedirler, yukarı Çuvaşlar ise komşu Dağlı Marilerin şarkılarıyla benzer şekilde şarkılarını icra etmektedir. Bunlar sık sık beş aralıklı oynamaların yer aldığı dört dizeli halk şarkısı örnekleridir. Eserde plaklarda yer alan şarkıların melodileri hakkında da bilgiler veren Vikár her şarkının künyesini de verir. Notaların yer aldığı bölümde şarkı sözlerinin Çuvaşçası ve Macarcası birlikte yer alır. Albümde iç kapakta şarkıların derlendiği yeri gösteren Orta İdil bölgesinin haritası da yer almaktadır (Vikár 1984); Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 105-106).

Vikár 1982 yılında Çuvaş halk müziği hakkında kısa bir yazı daha kaleme alır. *Csuvasz Studies* adlı makaleler derlemesinde yer alan *Chuvash Melody Types* adlı yazısında Çuvaşların melodi tiplerini ele alır. Çalışmada verilen bilgilere göre, Zoltan Kodály Volga bölgesinin Macar melodilerini karşılaştırdığı *Macar Halk Müziği* adlı yazısında Kuzey Çuvaş halk şarkılarının Maksimov koleksiyonundan bir Çuvaş melodiyi de notları arasında yayımlamıştır. Kodály, bu çalışmayı “kısa bir süre önce keşfedilen bir kaynak” olarak adlandırmış, daha sonra o, aynı yolla Maksimov’ın diğer halk şarkısı koleksiyonlarını almıştır. Bu koleksiyon, ünlü Çuvaş şarkıcı Gavril Fyodorov tarafından söylenen 146 şarkıyı içermekteydi. 1918’de Macaristan’da savaşta alınan Çuvaş tutuklulardan öğrendiği şarkıları yayımlayan R. Lach’ın 30 melodisini eklersek, Kodály’ın 50’lerin sonuna kadar 378 Çuvaş melodisini bildiğini varsayabiliriz. Bunlar, Çuvaş müziğinin farklı lehçeleri hakkında yeterince güvenilir bilgi veren malzemeler olmasa da bu 400 kadar melodi arasında eski Macar halk şarkıları ile kıyaslanabilir melodiler vardır. Üstelik Maksimov’ın iki derlemesi onların neredeyse aynı alandan materyallerini çizer. Fyodorov, Çeboksarı bölgesinde Tomakassi adlı köyde doğup ve yaşamış, Kuzeyli

geleneğindeki şarkıları bu sayede tanımıştır. Bu nedenle, Volga bölgesinde yaşayan Fin-Ugor insanların müzikleri hakkında fazlaca bilgi edinebilmiştir. 1960'larda Çuvaş halk müziğinin iki yeni ve önemli çalışması yayımlanmıştır. 1964'te, o zaman Çuvaş müziği üzerine yazılan en eksiksiz çalışmayı, Moskova'da Sovyet müzikolog V. Belaev, ayrıntılı bir ön söz ile birlikte yayımlamıştır. Başka bir kitap 1969'da Çeboksarı'da Çuvaş araştırmacı Yu. A. İlyukhin tarafından yayımlanmıştır. O, zaten 1934'te Maksimov tarafından yayımlanmış olan 146 şarkıyı kapsayan hacimli bir ciltte, Gavril Fyodorov'un 620 şarkısının tümünü yayına hazırlamış; fakat bunlar yayımlanmamıştır. Diğer bazı Çuvaş halk şarkıları çeşitli yazı, monografi ve halk şarkısı koleksiyonlarında yer almıştır, aynı tarihte neredeyse 1500 müzikal parça da yayımlanma imkânı bulmuştur. Dahası, The Phonogram Archives of the Russian Institute of Literature in Leningrad (Pushkin House) ve the Institute of Sciences in Cheboksary'nin her ikisinde çok zengin el yazması koleksiyonunun bulunduğunu biliyoruz. Bu materyaller, 1930'ların başında, çoğunlukla genç Çuvaş araştırmacılar tarafından toplanmış, fakat henüz işleme tabi tutulmamış ve düzenleme yapılmamıştır. Tüm bu çalışmalar öncelikle Kuzey bölgesinin müziği ile ele alınmış, Güney ve Batı Çuvaşları arasından neredeyse hiç toplanmamıştır. Tüm bu görüşler doğrultusunda, Vikár, 1964'te Çeremiş Dağı'nın civar bölgesindeki Güney ve Batı Çuvaşlarının köylerini ziyaret etmeye karar vermiş, bu sebeple de 1966, 1968 ve 1970'te Tatar Özerk Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki Yantkovo, Yalchiki, Şemurşa, Batyrevo ve diğer Çuvaş bölgelerini ziyaret etmiştir. Çuvaşlı derlemecilerin yardımı ile 700 melodi toplayan araştırmacı neredeyse 7000 mısra kaydetmiştir. Bu doğrultuda, daha önce derlenen ve kısmen yayımlanan materyallerin (Macar Bilimler Akademisi Yayınevi tarafından yayımlanan) Volga bölgesi serilerinin en son cildinde Çuvaş halk müziği mirasının İngilizce bir taslağını verme girişiminde bulunmuş. Sunulan 350 melodi ile benzer Kuzey, Güney ve Batı Çuvaş halk müziği geleneklerinin dengeli bir görüntüsünü vermeye gayret etmiştir (Vikár 1982: 259-265).

Vikár *Volga-Káma Bjelaja Vidéki Finnugor és Török Népzene gyűjtés-Collection of Finno-Ugrian and Turkic Folk Music in the Volga-Kama-Belaya region 1958-1979* (İdil-Kama-Ak İdil Civarı Fin-Ugor ve Türk Halk Müziği Koleksiyonu 1958-1979) adlı Macarca ve İngilizce kitabında 1958-1979 yılları arasında gerçekleştirilen derlemeler sonucu elde edilen malzemelerin dökümünü vermektedir. Mordvin, Udmurt, Mari, Çuvaş, Tatar ve Başkırtlar'a ayrılan bölümlerde her toplulukla ilgili bibliyografya, derleme bilgileri, derleme haritası, türküler ve fotoğraflar yer almaktadır. Her bölümün başında ilgili toplulukla ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler ve yazarın ön sözünün kitabın sonunda İngilizce tercüme yer almaktadır. Türkü kayıtları ile ilgili olarak da derleme tarihi, yeri ve burada yığılan derleme sayısı ile Macar Bilimler Akademisi Müzik Araştırmaları Enstitüsü koleksiyonundaki numaraları yer almaktadır. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere 157 Mordvin; 686 Udmurt; 944 Mari; 651 Çuvaş; 580 Tatar olmak üzere toplam 3018 halk müziği kaydı gösterilmiştir. Bu gerçekten olağanüstü bir rakamdır. Sadece kayıt bilgileri ve sayıları verilenlerin dışında, Vikár her topluluktan 8'er tane örneği de koleksiyondaki kayıt numarası, derleme yeri, tarihi,

kaynak kişinin yaşı, türkü türü ve söyleniş sebebi, gibi bilgilerini de vererek notalarıyla birlikte yayımlamıştır. Her topluluk için bazı kaynak kişilerinin fotoğraflarını da eklemiştir (Vikár 1986).

Vikár *A Volga-kámai finnugurok és törökök dallamai* (İdil-Kama Fin-Ugor ve Türklerinin Ezgileri) adlı eserinde, o zamana kadar yaptığı birçok çalışmayı bir araya getirmiştir. Eser, Giriş ve On Bölüm'den oluşmaktadır. Çuvaş halk müziği ile ilgili olarak yazar Çuvaşlar arasında beş aralıklı şarkıların yaklaşık 100 kilometrelik bir alana yayıldığını söyler. Bu bölge Viryal Çuvaşlar ile Güney Marilerin (Dağlı Marilerin) bulunduğu yeri içermektedir. Vikár, Macar halk müziğindeki beş aralıklı oynamaların İdil-Kama kaynaklı olduğu düşüncesinden yola çıkarak Fin-Ugor dilli Macarların pentatonik melodiyi Marilerden değil Çuvaşların atası Bulgar-Türklerden aldığı yönündeki düşüncelerin daha inandırıcı olduğunu belirtmektedir. Vikár, Çuvaşların birçok göstergeler bakımından Fin-Ugorlarla Türkler arasında geçiş halkaları oluşturmaktadır. Macar, Mari ve Çuvaş halk şarkılarının benzerliği konusunda yazar, pentatonik ölçeğin onlarda ortaya çıkışında rastlantının rolünü de göz önünde tutmaktadır. Eserde 150 notalı tasvirde 30 Çuvaş melodisi verilmiştir (Vikár 1993; Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 106-107).

Çuvaş halk müziği üzerine özellikle Macar halk müziği konusunda bağlantılarıyla ele alıp çok sayıda yayın yapan Vikár alan araştırmaları esnasında tuttuğu günlüklerini *Volgán Innen, Volgán Túl Naplójegyzetek a magyar óshaza vidékéről* adıyla yayımlar. Öncelikle çalışmanın başında araştırma gezisine çıktığı yerlerin gösterildiği bir harita yer almaktadır. Bunun ardında 1958'te Mari, 1964'te Başkurt, 1966'da Mari ve Çuvaş, 1968'te Mari ve Tatar, 1974'te Başkurt, 1977'de Başkurt, 1979'da Başkurt ve 2000 yılında Udmurt özerk bölgelerine yaptığı gezilerin günlükleri yer almaktadır. Bu günlüklerde de çok sık olmasa da folklor araştırmalarında kullanılacak bilgiler edinmek mümkündür. Günlüklerin ardından 2 Udmurt, 2 Çuvaş, 2 Mari, 2 Tatar ezgisi nota ve sözleriyle birlikte verilmiştir. Bir günlük yayını olmasına rağmen örnek olarak verilen bu malzemenin künyeleri tam olarak metnin altına yerleştirilmiştir. Eserin sonunda da alan araştırmaların kaynak kişilerini ve alan araştırması tecrübelerini yansıtan 38 fotoğraf sıralanmıştır (Vikár 2002).

Macar Türkolojisinde Çuvaşlarla ilgili çalışmalar denildiğinde akla gelen isimlerden olan András Róna-Tas da Çuvaş folkloru üzerine bazı çalışmalar yapmıştır. 30.12.1931 tarihinde Budapeşte'de doğan Róna-Tas sadece bir Türkolog ve dilbilimci değildir. Etnografya ve teoloji eğitimiyle birlikte Gyula Németh'in yanında da eğitim alan Róna-Tas, Altayistik ve Tibetoloji alanında çok sayıda araştırmanın sahibidir. Bilgin, 1957-1958 yıllarında Moğolistan'a; 1965-1973 yıllarında Çuvaşistan'a yapılan bilimsel geziye katılmıştır. İlk gezinin ardından onun daha sonra 4 ciltte yayımlanacak olan "Göçebelerin İzinde" (1961) adlı bilimsel-popüler kitabı; Orta İdil ziyaretinin ardından ise S. Fodor yazarlığında "Epigraphica Bulgarica" adlı eseri yayımlanmıştır. 1971 yılında Çuvaş-Moğol dil ilişkileri ve dil akrabalığı teorik sorunları ile ilgili doktora tezini savundu. 1974 yılında Szeged Üniversitesi'nde Altayistik Bölümü'nü kurdu ve 1990 yılına kadar

bu bölümü idare etti. 1995 yılından itibaren de Macar Bilimler Akademisi'nin üyesi oldu. 1994 yılından 1999 yılına kadar Bütün Macar Komitesi'nin kabul bölümünde temsilci olarak çalıştı. 1997 yılından itibaren Acta Orientalia dergisinin baş redaktörü oldu. Kendisi aynı zamanda Studia Uralo-Altaica kitapları serisinin redaktörlerinden ve kurucularından biridir. Róna-Tas'ın bilimsel araştırmalarının arasında aralarında Çuvaşların da bulunduğu birçok doğu halkının dili ve tarihleriyle bağlantılı olarak ele alınan eski Macar tarihi araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır (Dimitriyeva-Agyagaşi 2001: 107-108).

Róna-Tas'ın Çuvaşlarla ilgili çalışmaları dil, eski Bulgar ve Macar tarihi üzerine yoğunlaşmışsa da o, Çuvaş folkloru ile ilgili olarak iki önemli yazı kaleme almıştır. Diğer makale ve kitaplarında da folklor çalışmalarında kullanılabilecek çok sayıda önemli bilgi yer alıyorsa da doğrudan Çuvaş folkloru konusunda ancak iki çalışma karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Çuvaş masallarının Macarcaya çevirisine yazdığı sonsöz diğeri de Çuvaşların dinî inanışları ile ilgili olarak kaleme aldığı yazıdır.

Róna-Tas'ın Çuvaş folkloru ile ilgili ilk yazısı Çuvaş masallarının Macarca çevirisine yazdığı sonsözdür. *Mese a tölfga tetején. Csuvas mesék*, (Meşe Tepesinde Masal. Çuvaş Masalları) adı ile 1977 yılında yayımlanan eser, 45 Çuvaş masalının sadece Macarca çevirilerinden ibaret değildir. Eser ortak bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır. Masallar *Á föld Napja, Etikán és Utikán, A Szép Nasztaszi, Az Emberevő Mostoha, Ne bántsd a jött-ment parasztot, a vászoning története* başlıkları altında 46 metin halinde yayımlanmıştır. Masal metinlerinin çevirileri Klára Agyagási, Katalin Czeplédi, Margit Hering, András Róna-Tas, Judit Szalontai, László Zahemszky tarafından yapılmıştır. İçindekiler bölümünde her masalın karşısında kimden çevrildiği de kaydedilmiştir. Bu yayın basit bir metin yayını değildir. Metinlerin ardından Róna-Tas tarafından aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız bir sonsöz kale alınmıştır. Bu sonsözün ardından da masal metinlerinin künyeleri, elde bulunan bütün bilgiler doğrultusunda, ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu bilgilerin yanında masalların AsTh kataloğundaki numaraları verilmiş ve bunların Macar masalları içerisinde karşılıklarının olup olmadığı da ele alınmıştır. Notlar olarak adlandırılan bu son bölüm de Róna-Tas ve Ágnes Kovács tarafından hazırlanmıştır. Bütün bu içeriği göz önüne alındığında, metinler bir folklor araştırmacısının bilimsel ölçüleri göz önünde bulundurarak rahatlıkla kullanabileceği şekilde hazırlanmıştır. Meszáros'un çalışmaları, Macar müziğinin tarihi bağlantıları ile ilgili Vikár'ın çalışmaları dışında, Macar bilim adamlarının yayınları arasında, doğrudan Çuvaş folklorunu konu edinen tek çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle, Róna-Tas'ın kaleme aldığı sonsöz bize konuyla ilgili bütün bilgileri genel hatlarıyla ulaştırmaktadır ve oldukça önemli bir yazıdır.

Róna-Tas ilkin Çuvaşlar hakkında genel bilgiler vermesinin ardından, Çuvaşların Türk kökenli oluşlarının bilim dünyasında ispatlanışını Çuvaş-Türk-Fin Ugor çerçevesinde kısaca ele alır ve ardından Çuvaş Macar ilişkilerine değinir. Bulgar-Çuvaşların tarihsel geçmişi genel hatlarıyla bu sonsözde yer alır. Macarların yeni yurtlarına gelene kadar Bulgarların kültür ve dil bakımından etkileri altında

kaldıklarına; *onogur* etnonimine yakın *vengr*, ungar, Hungarus varyantlarının kullanımına, Onogurların tek varislerinin Bulgar-Türkler olduğuna dikkat çeker. Macarlarla ilgili olarak da Çuvaş toponimlerinde *Mojar*, *Mojarka*, *Moçar* şekillerinin korunduğunu söyleyen Róna-Tas Çuvaşların komşu Fin-Ugor halklarından ve bunun yanında Slavlardan da bazı elementleri aldıklarını da belirtir. Bu, tarihi sürecin getirdiği bir sonuçtur. Bölgede hâkim olan her kültürün Çuvaşlar üzerine etkisi olmuştur. Macar bilim adamlarının Çuvaş masal araştırmalarına yaptığı katkı da bu bölümde ele alınmıştır; hatta Antal Reguly ve József Budenz Çuvaş masal araştırmalarının kurucusu olarak gösterilir. Eserde yayımlanan metinlerin bazılarının ilk defa yayımlanmadıklarına da dikkat çeker. Ancak Reguly ve Meszáros'un Macarca çevirilerinin tekrar çevrildiği bilgisini de ekler. Çuvaşça masal kelimesinin karşılığı *yumah* ve *halap* kelimesinin etimolojisini de yapan Róna-Tas bunların ve bunlarla bağlantılı terimlerin Türk şivelerinde de kullanıldığını belirtir. Ona göre *yumah* Kazan Tatar etkisini ve eski Türk Moğol mitik dünyasına gönderme yaparken, *halap* Arapça kökenli bir kelime olup İslam kültürünü işaret etmektedir. Bu iki terim ona göre farklı masal türlerini karşılamaktadır: *halap* daha çok epik karakterli masalları gösterirken, *yumah* hayvan ve büyü masal türlerini karşılamada daha çok kullanılmaktadır. Róna Tas, daha sonra Çuvaş masalları üzerine genel tespitlerde bulunur. Masalların mitolojik kökleri, Grek mitolojisiyle ilişkileri, Türk ve Fin-Ugor dünyasını yansıtan unsurlar yazar tarafından ele alınır. Burada epik eserlerle ilgili tespit bizim için önemlidir. Birçok bilim adamı gibi o da epik eserlerin Çuvaşların köylü dünyasında kalmadığı, bunun yerini kahramanlık masallarının aldığını belirtir. Masallardaki yardımcı at motifini bunun bir kalıntısı olarak görür. Masallarda pagan Çuvaş inanç dünyası yanında Fars kültürüyle zenginleşmiş İslam-Arap ve Hristiyan kültürü de Róna Tas'ın dikkat çektiği bir başka konudur. Hristiyanlığın Çuvaş masallarına çok yüzeysel olarak girdiğini belirten Róna-Tas hatta Hristiyan papazlarının masallarda sürekli yumsalar karşısında alay konusu olmasını da burada kaydeder. Masallarda köylü Çuvaş hayatının, geleneklerinin, inançlarının bazen ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiği de yazarın dikkatini çeken bir başka konudur. Her şeye rağmen kahramanların isimlerinin neredeyse tamamen Rus isimleri olmasının da altını çizer. Róna Tas, Çuvaş masallarında artık kapitalist dünyanın tüccar, banka, posta, para gibi unsurlarının; yakın tarihin Büyük Petr, Çar II Migulay/Nikolays gibi tarihi şahsiyetlerinin ve bununla birlikte I. Dünya Savaşı gibi tarihi olayların da yer aldığını kaydeder. Çok uzun bir yazı olmamasına rağmen Çuvaş masalları ile ilgili neredeyse değinilebilecek her konu kısa da olsa ele alınmıştır. Çuvaş masalları üzerine yapılması gereken kapsamlı bir çalışmanın ana hatları aslında bu yazıda Róna Tas tarafından çizilmiştir diyebiliriz. (Róna-Tas 1977).

Róna-Tas'ın Çuvaş masalları ve büyü sözlerinin Macarca çevirisi için yazdığı bu sonsöz daha sonra Rusçaya tercüme edilerek Çeboksarı'da *Çuvaşskiye Skazki (Zametki Vengerskogo İsledovatelya)* (Çuvaş Masalları-Macar Araştırmacının Notları) başlığıyla yayımlanmıştır (Róna-Tas 1982: 130-149).

Róna-Tas Çuvaş folkloru ile ilgili yukarıdaki iki yayın yanında László Vikár-Berezki Gábor'un birlikte yayımladıkları *Chuvash Folksongs* (Çuvaş Halk

Şarkıları) adlı çalışmaya ayrıntılı bir değerlendirme yazar. Róna-Tas kitabın her bir bölümünü ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Çalışmanın sadece müzikologlar için değil; aynı zamanda eski Macar tarihini araştıranlar ve folklorcular için de önemine dikkat çekmiştir. Araştırmacıların ele aldıkları sorunları ve bunların çözüm yollarına dikkat çeken Róna-Tas karanlıkta kalan noktaların aydınlatılması için araştırmacının Tatar ve Başkurt malzemelerinin de yayımlanmasının beklendiğini ifade eder. Róna-Tas metinlerin transkripsiyonlarının, İngilizce ve Macarca çevirilerinin de eleştirisini yazısında yapar. Küçük hatalar olmakla beraber Macarca çevirileri takdir eder. (Róna-Tas 1980; Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 137-139).

Róna-Tas'ın Çuvaş folkloru ile ilgili diğer bir yayını da Çuvaşların en ilgi çeken yönlerinden biri olan dinî inanışları üzerine kaleme aldığı ansiklopedi maddesidir. *The Encyclopedia of Religion* için kaleme aldığı *Chuvash Religion* adlı yazısında, Çuvaş pagan dinî inanışlarını, Türklerin geleneksel dinî inanışlarını da göz önünde bulundurarak değerlendiren Róna-Tas'a göre Çuvaşların pagan dinî inanışları hem tek tanrıcılık hem de animizmin özelliklerini taşımaktadır. Aynı zamanda Çuvaşların pagan dinî inanışlarının en önemli unsurlarından biri olan ve zaman zaman araştırmacıların şamanlarla karşılaştırdığı *yumş'*nin esime özelliğinin olmayışı ve yeteneklerini nesilden nesile miras bırakıyor olmasıyla ayrı bir yerde bulunduğu dikkat çeker. Róna-Tas'ın dikkat çektiği bir başka durum da geleneksel Çuvaş dinî inanışlarının İslam ve Ortadoks Hristiyanlığın da etkisinde kalmış olmasıdır (Róna-Tas 1987; 495-498; Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 144).

Çuvaş edebiyatı ile ilgilenen Macar bilim adamlarından bir diğeri de László Zahemszky (1938, Budapeşte)'dir. Kendisi Türkolog olmayan Zahemszky, Budapeşte Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Rus ve Alman Dili bölümlerini bitirmiştir. Öğrenciliği sırasında Moğolcayla ilgilenmiş ve Moğol hikâyelerinin tercümesini yayımlamıştır. Rus Dili bölümünde çalışırken Çuvaş Devlet Pedagoji Enstitüsüyle Eger Pedagoji Enstitüsü arasında dostluk ilişkisinin kurulmasıyla Çuvaş araştırmalarıyla, özellikle de Konstantin İvanov ve Çuvaşların şiir sanatıyla, ilgilenmeye başlar. Çuvaş masallarının Macarcaya çevrilmesi çalışmalarına katılır ve Çuvaş yazarlarının hikâyelerini Macarcaya tercüme edip yayımlar.

Zahemszky'in Çuvaş folkloru konusundaki en önemli çalışması modern Çuvaş edebiyatının kuruluş dönemi eserlerinde folklorik unsurları ele aldığı *Folklore in Early Chuvash Poetry* adlı makalesidir. Makalesini beş bölüme ayırmıştır. Öncelikle Orta İdil bölgesindeki Türk boylarının 19. yüzyıla kadar kısa tarihini verir. İkinci kısım, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki Çuvaş yazılı eserleri ile ilgilidir. Üçüncü bölümde İ.Ya. Yakovlev ile başlayan ve Çuvaş aydınlanması olarak adlandırılan dönemle ilgili faaliyetleri ele alır. Makalenin dördüncü bölümü modern Çuvaş edebiyatının klasiği Konstantin İvanov'un edebî faaliyetlerine ayrılmıştır. Öncelikle Orta İdil bölgesi ve Çuvaşların ana dillerinde okul açılmasına kadarki süreyi kapsayan süreci kısaca ele alır. Burada diğer Macar bilim adamlarının çalışmalarında da sık sık gördüğümüz bir üslup dikkat çekicidir. Rusların bölgedeki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çalışmalarını açık bir şekilde ifade eder. Aynı zamanda Çuvaş alfabesinin oluşturulması ve modern Çuvaş edebiyatının kurulması,

İlmiskiy ve Yakovlev'in bu konudaki çalışmaları, Çuvaş edebiyatının ilk ürünleri onun tarafından kısaca özetlenir. Zahemskiy bu kısa bilgilerin ardından İvanov'un edebî faaliyetlerine geçer. Onun folklorla olan düşkünlüğü nedeniyle Çuvaşça okuma kitaplarında kullanılmak üzere kendi yöresinden türkü, atasözü, halk hikâyeleri vb. metinleri derlediğini belirtir. Ayrıca bütün bu derleme çalışmalarının sadece bir folklor sevgisinden kaynaklanmadığını da söyler. Çünkü herkesin anlayabileceği toplumsal bilinci ifade etmek için millî unsurlar kullanılmalıdır. Bunun ardından İvanov'un şiirine folklorun etkisine nasıl yansıdığını dört başlık altında ele alır: 1. Konu başlığı, 2. Üslup, 3. Kelime hazinesi, 4. Fonetik yapı. Bunun ardından İvanov'un çalışmalarından *Ikĭ Hĭr* ve *Timĭr Tĭla*'nın tamamıyla folklor temelli olduğunu belirtir. Eseri sanatsal forma sokma için ancak bazı değişiklikler yaptığını söyler. Zahemskiy'e göre İvanov'un sanatı üzerindeki folklor etkisinin çok farklı ve renkli olduğunu belirtir. Hikâyenin kalıplaşmış başlangıç ve bitiş kalıpları, folklorik ilaveler eserlere koyulmaktadır, aynı zamanda yapısal unsurlarda da bunlar dikkat çekmektedir. Halk edebiyatında görülen kalıp ifadeler, yani formeller, İvanov tarafından şiire taşınmıştır. Aynı zamanda halk edebiyatında kullanılan benzetmeler, veciz sözler İvanov'un sanatına aktarılmıştır. Hatta Rus halk şiirinin bazı unsurlarını da kullanır. Aliterasyon onun şiir sanatında dikkat çeken bir başka unsurdur. İvanov yaratıcılığına yansıyan bir başka folklor alanı da halk inanışlarıdır. Hristiyanlaştırılmış olsalar da İvanov'un şiirine yansıyan inanç unsurları ağırlıklı olarak pagan Çuvaş inançlarıdır (Zahemsky 1968: 269-191).

Zahemsky Çuvaş edebiyatının başlangıç dönemindeki Çuvaş folkloruyla ilişkisini ele alan ikinci bir yazı daha yayımlar. *A folklor szerepe K. İvanov csuvas költő epikus műveiben* (Konstantin İvanov'un Epik Eserlerinde Folklorun Rolü) adlı makalesinde Konstantin İvanov'un epik şiir sanatında Çuvaş folklorunun rolü üzerinde durur. Zahemsky'nin daha önce genel anlamda modern Çuvaş edebiyatının başlangıç dönemi eserlerinde dikkat çektiği meseleleri bu makalesinde Çuvaşların folklorunun ve özellikle de halk edebiyatının İvanov'un epik şiirindeki tesirini örneklerle ortaya koyar. Sadece Çuvaş halk türkülerinin geleneksel unsurları değil bunun yanında şair tarafından sözlü halk sanatına benzer şekilde kurulan unsurlar Zahemsky tarafından ele alınmıştır. O, İvanov'un şiir sanatına tesir eden Çuvaş folkloru unsurlarına değinirken bir yandan da Türk ve Fin-Ugor halklarının motiflerinin birbirlerine geçişini de ortaya koyar (Zahemsky 1979: 223-131; Dimitriyeva-Adyagaşı 2001: 170-171). Zahemsky bu makalede değindiği konuları aşağıda ele aldığımız makalelerinde daha derinlemesine ele almıştır.

Zahemsky yukarıdaki çalışmalarında ele aldığı konuyu *Konstantin İvanov's Versification and Chuvash Folk Poetry* (Konstantin İvanov'un Şiiri ve Çuvaş Halk Şiiri) makalesinde tekrar ele alır. Zahemsky, İvanov'un şiirine folklorun etkisinin edebiyat tarihçileri tarafından sık sık ele alındığını belirttikten sonra onun şiirinde folklorun şekil özellikleri ve sözcük seçimi gibi alanlarda da görüldüğünü belirtir. Zahemsky'e göre Çuvaş halk şiiri sadece vurgulu hecelerin sayısında değil aynı zamanda vurgusuz olanların sayısına da bir sınırağı olduğu şiir kalıbına örnek teşkil etmektedir. Hece ölçüsünün Çuvaş halk şiirindeki bazı örneklerini verir ve Çuvaşlarda en çok 7-8'li ölçünün kullanıldığını belirtir. Özellikle Narspi manzumesi

üzerinde duran Zahemsky onun hece ölçüsü yanında vurgularına da dikkat çeker. 7'li hece ölçüsüyle yazılan bölümlerinin de bir durakla ikiye ayrıldığını belirtir ve bu konu üzerinde de durur. Ayrıca aliterasyon, mısra başı kafiye, uyak, nazım birimi ile ilgili tespitlerini örneklerle ortaya koyar. Yaptığı tespitler neticesinde de şu sonuçlara ulaştığını belirtir: *Özetle şu sonuca varabiliriz ki İvanov şiirin bütün elzem unsurlarını kullanırken dizelerin yenilenişini taşınabilir bir vurguyla süslemeye gayret etmiştir. Bunu yapma için, halk şiirinin kısa dizelerindeki eğilimli olan vurgulu ve vurgusuz heceler düzenli değişimine başvurdu. Büyük olasılıkla 19. yüzyılın klasik hece vurgulu Rus şiiriyle tanışması bu yeniliğin kaynaklarından biriydi. Bununla birlikte kanıtlamak için bir çevirmen olarak onun çalışmasının detaylı bir biçimsel analizi gerekmektedir.* (Zahemsky1982: 275-284; Dimitriyeva-Adyagaşi 2001: 171).

Macar Türkoloji araştırmalarında Çuvaşlar konusunda, özellikle de Çuvaş dili konusunda, otoritelerden biri olarak kabul edilen şahsiyetlerden birisi de makalenin kaleme alındığı dönemde halen çalışmalarını devam ettiren Klára Agyagási'dir. Agyagási de diğer birçok Macar Türkoloğu gibi lisans eğitiminde iki bölümü birlikte tamamlamıştır. Türkoloji ve Slavistik alanında çalışmalarını yoğunlaştıran Agyagási, Szeged Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı bölümünü ve aynı zamanda Altayistik Bölümlerini bitirmiştir. Üniversite eğitimi sırasında Rus dili üzerine Vladimir'de; Çuvaş dili üzerine Çeboksarı'da; Türk dili üzerine İstanbul'da ve Tatar dili üzerine Kazan'da staj yapmıştır. Diplomayı almasından sonra Altayistik Bölümü'nde bilimsel araştırmacı olarak çalışmaya başlayan Agyagási1987'den 1991'e kadar Rus Dili bölümünde asistan olarak, 1991'den 1994'e kadar Debrecen'de Fin-Ugoroloji bölümünde çalışır. *İlk Gramer Temelinde 18. Yüzyılda Çuvaş Fonem Sistemi* adlı teziyle 1981'de doktor; 1993 yılında da *Ranneye vliyaniye russkogo yazıka na tyurskiye yazıki Povolj'ya* (Orta İdil Türk Şivelerine Erken Dönem Rusça Etkisi) konulu teziyle akademik doktor unvanlarını alır. 1995 yılından günümüze kadar Debrecen Üniversitesi'nde Slav Dilleri bölümünde çalışan Agyagási *Studies in Linguistics of the Volga-Region* kitap serisinin kurucusu ve bilimsel redaktörüdür. Çalışmalarının temel konuları Çuvaş ve Tatar Türkçesinin kaynak araştırmaları, Orta İdil Rus diyalektleri, Fin Ugor ve Türk dillerinin karşılıklı ilişkileri, Orta İdil Türk şivelerinde erken dönem Rusça alıntılar, Rus dilinin tarihi diyalektolojisinin sorunları, Marilerin kökeni olan Agyagási dil çalışmaları yanında zaman zaman çalışma alanıyla ilgili olarak Çuvaş folkloru konusunda da bilgi veren eserler kaleme almıştır. (Dimitriyeva-Agyagaşi, 2001: 183-184).

Agyagási'nin Çuvaş dili ile ilgili olarak yayımladığı çok sayıda çalışma içerisinde Çuvaş folklor araştırmalarında doğrudan kullanılabilir tek eser József Pápay'ın Çuvaşlarla ilgili olarak derlediği etnografya ve dil malzemelerini yayımladığı *Pápay József csuvas hagyatéka.Naplórézlet, csuvas szójegyzék* (József Pápay'ın Çuvaş Mirası. Günlük Parçaları, Çuvaş Sözlüğü) adlı eseridir. Agyagási'nin eseri Ön söz, Giriş, Günlük Parçaları, Çuvaşça sözlük ve açıklamalardan oluşmaktadır. Agyagási'ye göre yazarın Çuvaşlarla ilgili olan

notları 11 Mayıs 1898-27 Mayıs 1898 tarihlerine aittir. Pápay Çuvaşistan'ın Anişa ve Sivilsk ırmakları vadisinde ve aynı zamanda Çeboksarı'da dağılmış on bir yerleşim merkezinde bulunmuştur. Pápay bu süre içerisinde tuttuğu notlarda Çuvaşların ev ve köy ekonomisi, arıcılık, ev süslemeleri, okul hayatı, geleneksel Çuvaş inanışları, giyim-kuşamları gibi konularda birinci elden bilgiler vermektedir. Agyagási bu günlük içerisinde tespit ettiği 140 kelimedenden oluşan sözlüğü de bir araya getirmiştir. Bu sözcüklerin Macarca, Almanca ve Rusça karşılıkları da çalışmada yer almıştır. Agyagási eseri Macarca ve Almanca hazırlamıştır. Macarca metin ve Almanca çevirisi karşılıklı sayfalarda yayımlanmıştır. Çalışma ve Pápay ile ilgili bilgilerin verildiği giriş ve kaynakçanın ardından József Pápay'ın ziyaret ettiği yerlerle ilgili bir harita da eklenmiştir. Eserin sonunda ise açıklamalarda kullanılan on altı çizim yer almaktadır (Pápay1997).

Agyagási'nin Çuvaş folklor araştırmalarında kullanılacak önemli diğer eseri makalemizin ana çatısını oluşturmada kullandığımız en önemli kaynak durumunda olan ve Yudit Dimitriyeva ile birlikte hazırladıkları *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovanniy Bibliografiçeskiy Ukazatel' İssledovaniy Vengerskih Uçenih XIX-XX vv.* (Macar Çuvaşolojisi, XIX-XX. Yüzyıllarda Macar Bilim Adamlarının Araştırmalarının Özetli Bibliyografyası) adlı bibliyografya çalışmasıdır. Eser, Macar bilim adamlarının Çuvaş folkloru ile ilgili olarak dolaylı veya doğrudan yazdıkları eserleri ve onların kısa özetlerini verdiği bir çalışmadır. Çuvaşlar konusunda çalışan bilim adamlarının hangi alanla ilgili olursa olsun Macar bilim adamlarının başlangıçtan 2001 yılına kadar bütün çalışmalarını bulabilecekleri ve bu eserler hakkında bilgi edinebilecekleri temel başvuru kaynaklarından biridir.

Macar bilim adamları içerisinde dilbilimciler, tarihçiler ve diğer sosyal bilimcilerin yanında özellikle Macar müzikologların Çuvaş folklorunu doğrudan ilgilendiren çalışmalar yaptıkları dikkat çekmektedir. Bu konuda László Vikár'ın çalışmalarını bir anlamda halen devam ettiren János Sipos'tur. 04.06.1953 tarihinde Budapeşte'de doğan Türkolog, etnomüzikolog lisans eğitimini 1978 yılında Szeged Üniversitesi matematik bölümünde tamamlamıştır. 1978 yılından 1989 yılına kadar matematikçi, müzisyen bilimsel araştırmacı olarak çalışmış ve yüzlerce Macar ve Romen halk müziği melodisini derleyip notaya çekmiştir. 1989-1993 yılları arasında Ankara'da Hungaroloji bölümünde dersler veren Sipos, Türk halk müziği derlemeleri yapmış, Anadolu halk müziği üzerine Bela Bartok tarafından yapılan çalışmayı konu ettiği teziyle de Türkoloji ve etnomüzikoloji üzerine filoloji doktoru unvanını almıştır (Dimitriyeva-Agyagaşı 2001: 210-211).

Türk boylarının halk müziği ile ilgili pek çok derlemesi ve çalışması bulunan Sipos'un Çuvaşların halk müziği ile ilgili bilgiler de verdiği iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki beş aralıklı oynamanın Avrasya'daki dağılımı hakkında incelemeler yaptığı *Újabb adatok a kvintváltás eurázsiai elterjedtségéhez* (Beş Aralıklı Göçüşün Avrasya'ya Dağılımı Hakkında Yeni Bilgiler) adlı makalesidir. Sipos, makalenin başında kendinden önce konu ile ilgili söylenenleri gözden geçiriyor. Macar topraklarında beş aralıklı göçüş özelliğini taşıyan melodi oldukça azdır. Macarların komşularında görülen bu özellik ise Macar müziğinin geç dönemdeki etkisiyle

ortaya çıkmıştır. Beş aralıklı göçüş Orta İdil bölgesinde Çuvaşların ve Marilerin bir arada yaşadıkları sınır bölgesinde vardır ve bölgenin diğer Türk ve Fin topluluklarının bilmediği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu özelliği gösteren melodiler, Avrasya'nın diğer toplulukları Moğollarda ve Çinlilerde vardır. Sipos, bu topluluklar yanında Anadolu Türkleri, Tatarlar, Sarı Uygurlar, Kazaklar, Moğollar, Tuvalılar gibi diğer Türk boylarında da beş aralıklı göçüşün izlerini sürer. Moğollar arasında Evenkiler arasında da bunun izlerini süren Sipos pentatonik beş aralıklı göçüşün Macaristan sınırları dışında Mari ve Çuvaşların yaşadığı sınır bölgesinde ve İç Moğolistan'daki birkaç halkta olduğuna dikkat çeker. Sipos bu özelliği Macarların, Avarlardan almış olabileceğini de düşünür. Makalede beş aralıklı göçüşün ortaya çıkışı da Sipos tarafından anlatılır. Makalede kullanılan 135 şarkının notası da açıklamalarla birlikte verilir. Çuvaş halk müziği örnekleri bunlar arasında 13-16 arasında bulunmaktadır (Sipos 1988: 1-57).

Sipos, *Similiar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian Folk Music* (Türk, Moğol, Tunguz ve Macar Halk Müziğinde Benzer Müzik Yapıları) adlı diğer makalesinde de yine yukarıdaki makalede ele aldığı konuyu işlemektedir. Bu konu Macar halk müziği araştırmacılarının sürekli üzerinde durdukları ilişkiler üzerine kaleme alınmış bir yazıdır. Sipos, anlaşıldığı kadarıyla söz konusu halkların halk müziklerinin yüzlerce örneği üzerine çalışmış ve bunlarda ortak bir nokta olan beş atmalı yapı üzerinde durmuştur. Avrupalı bazı bilim adamlarının daha önce bildiği Macar, Mari ve Çuvaş halk müziklerinde beş atışlı, pentatonik beş atlamalı kurgu ve alçalan yapının ortak olduğunu bildiğini ifade ettikten sonra kendi çalışmaları neticesinde Tunguz, Evenki ve bazı Moğol boylarının müziklerinde özel bir müzik yapısını keşfettiğini söyler. Beş aralıklı yapının Macar, Moğol, Sarı Uygur, Tatar, Tuva ve Evenkilerden örneklerini ve bunların özelliklerini sıralar. Bu özelliklerin Avrupa'da sadece Macarlarda olduğunu söyleyen Sipos neticede Altay teorisi çerçevesinde elde ettiği sonuçları değerlendirmeye çalışır. Türk, Moğol ve Tunguz halklarının müzikleri arasında görülen bu paralelliklerin bütün Türk, Moğol ve Tunguz halklarında genel geçer olmadığını da belirtir. Bu benzerlikler yani bu stiller Sipos'a göre muhtemelen az çok benzeyen pentatonik ve alçalan bir melodi temelinden gelişmiştir ve birbirlerinden bağımsız olarak kristalleşmiştir. Kristalleşmeye sebep olanın ise belki de hiçbir zaman cevaplanamayacağına da dikkat çeker (Sipos 1997: 305-316).

Macar Türkolojisinde Çuvaşlarla ilgili çalışmalarda karşımıza çıkan diğer önemli isim Klára Agyagási ile birlikte *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovanny Bibliografiçeskiy Ukazatel' İssledovaniy Vengerskih Uçenih XIX-XX vv.* (Macar Çuvaşolojisi, XIX-XX. Yüzyıllarda Macar Bilim Adamlarının Araştırmalarının Özetli Bibliyografyası) adlı bibliyografik eseri yayımlayan Yudit Szalontai-Dimitriyeva (06.10.1953 Budapeşte)'dir. 1979 yılında Szeged Üniversitesi'nde Rus Dili ve Edebiyatı ve bunun yanında Altayistik bölümünü bitiren araştırmacı Çuvaşçanın tarihi leksikolojisi üzerine çalışmıştır. Macar bilim adamlarının birçok eserini Rusçaya kazandırmıştır (Dimitriyeva-Agyagaşi 2001: 210-211).

Szalontai-Dimitriyeva'nın *Çuvaşskoïye Narodniye Nazvaniya Dikorastuyuşçih Rasteniy* (Yaban Bitkilerinin Çuvaş Halk Adlandırmaları) adlı eseri de bitkilerin halk tarafından adlandırılışlarını ele aldığı için yine folklor alanında kullanılabilecek önemli bir çalışmadır (Debrecen 2001).

Szalontai-Dimitriyeva'nın doğrudan Çuvaş folklorunu ilgilendiren tek yazısı diyebileceğimiz çalışma, onun Çuvaş geleneksel dinî inanışlarında önemli bir yer tutan *yumş*larla ilgili makalesidir. *A csuvas yumş 'varászló' szó etimológijá* (Çuvaş Kelimesi Yumş'ın "Büyücü" Etimolojisi) adlı makalede bu çalışmaya kadar Zolotnitskiy'den başlayarak araştırmacıların *yumş* kelimesini sürekli olarak Türkçedeki *kam* (şaman, büyücü) kelimeleriyle karşılamaya çalıştıklarını; hâlbuki bu kelimenin *kam* kelimesiyle değil, Tatarcadaki *yomçi* kelimesiyle paralel olduğunu söyler. Tatarcadaki *yomçi* kelimesi Moğolcadaki *domçi* kelimesine benzer Eski Türkçedeki *yomçi* kelimesidir. Bu kelime Moğolcada hastalıklardan ve kötülüklerden temizlenmek anlamlarına gelen *dom-* fiilinden türemiştir. Bunun karşılığı Tatarcada *yum*, Çuvaşçada ise *yum*'dur. Szalontai bütün bu verilerden yola çıkarak *kam* ve *yumş* kelimelerinin birbirinden bağımsız iki kelime olduğunu ileri sürer. Szalontai'nin bu makalesi *Bernát Munkácsi*'nin *A samán csuvas neve* (Şamanın Çuvaşça Adı) adlı makalesinin daha geliştirilmiş bir şeklidir (Szalontai 1978: 95-107). Szalontai'nin makalesi daha sonra İngilizceye de tercüme edilmiş ve *The Etymology of the Chuvash Word yumş 'Sorcerer'* başlığıyla 1982 yılında tekrar yayımlanmıştır (Szalontai-Dimitriyeva 1982: 171-179).

Szalontai'nin daha ziyade dil açısından ele aldığı *yumş*'ların işlevleri bakımından şamanlarla/kamlarla ilişkisi halen hak ettiği derecede ele alınmamış bir konudur. Çuvaş dinî inanışları ile ilgili çalışmalarda bu ilişkilere değinilmişse de ayrıntılı bir monografik çalışmanın yapıldığını söylemek mümkün değildir.

Makalede buraya kadar açıklamalı bir şekilde verdiğimiz çalışmaların dışında Macar dili, tarihi ve folkloru ile ilgili konuları ele alan pek çok araştırmada Çuvaş folkloru unsurlarının kullanıldığını söylemek mümkündür. Tarihi ve dil ilişkileri bakımından birçok çalışmada Çuvaş folkloruna atıfta bulunulması normal bir durumdur. Ancak bu tür atıfların yer aldığı çalışmalara bu makalede yer vermek mümkün olmamıştır.

Yine akademik olmamakla birlikte Macarların Çuvaşlarla ilgili akrabalık ilişkilerini ön plana çıkaran popüler yayınlar da yapılmaktadır. Bu konuda özellikle András Berecz'in *Rokonok Söre csuvas népköltészet* (Akrabaların Birası Çuvaş Halk Edebiyatı) adlı çalışmasını zikretmek gerekmektedir. Kendisi halk müziği sanatçısı ve aynı zamanda yazar olan Berecz bu çalışmada Çuvaş halk edebiyatının birçok türünde örneklerin Macarca tercümelerini bir araya getirmiştir. Eser aslında kolektif bir çalışmanın ürünüdür. Gyula Mészáros'un *A csuvas ősvallás emlékei ve Csúvas népköltési gyűjtemény*; Vámbéry Ármín'in *A csuvasokról*; László Vikár-Bereczki Gábor'un *Chuvash Folksongs* adlı eserler, çalışmanın malzemesinin alındığı kaynaklar konumundadır. Metinlerin çeviri çalışmaları ise eserdeki metin sayısı göz önüne alındığında geniş bir ekiple yapılmıştır, denilebilir. Yayımlanan metinlerin tercümelerini Rusça ve Çuvaşça metinlerden Klára Agyagási, Gábor

Bereczki, Gyula Mészáros, Péterné Varga, Ármin Vámbéry hazırlamıştır. Eserin hazırlandığı tarih dikkate alındığında metinlerin artık hayatta olmayan araştırmacılar tarafından hazırlanan çevirileri de içerdiği görülmektedir. Eserde, halk edebiyatı metinleri *Dalok Ímádságok Mondókák* ve *Mesék* şeklinde iki ana başlık altında toplanmıştır. Ancak halk şiiri örneklerinin yer aldığı *Dalok Ímádságok Mondókák* başlığı da şiirlerin konularına göre yine alt başlıklara ayrılmıştır. Eserde yer alan metinlerin tamamı Macarca tercümelere dönüşmektedir. Çuvaşça veya Rusça orijinalleri esere koyulmamıştır. Eserin ön sözünde Berecz öncelikle, Macar halk şiiri hakkında genel bir bilgi vermiş, giriş'te ise Çuvaşlar ve Çuvaş halk kültürü hakkında genel bilgiler vermiştir. Her ne kadar eserin popüler bir yayım olduğunu söylesek de yayınlanan metinlerin kaynakları, kullanılan eserler, eksiksiz bir şekilde metinlerden sonra gelen bölümlerde açık bir şekilde verilmiştir. Aynı zamanda tercümede, Macarca tercümelere yapılamayan kelimeler de yine "açıklamalar" bölümünde belirtilmiştir.

SONUÇ

Türkoloji Macaristan'da Macar tarihini, dilini, edebiyatını, kültürünü araştıranların neredeyse tamamını ilgilendiren bir çalışma alanı olarak görülmektedir. Makalede eserlerini mümkün olduğunca kapsamlı olarak tanıtmaya çalıştığımız bilim adamlarının neredeyse tamamı Macar dili, Macar tarihi, Macar halk müziği gibi alanlarda da eser veren araştırmacılar. Bu nedenle çalışmaların genel çıkış noktası aslında ele alınan konu ile ilgili olarak Macarların tarih, edebiyat, folklor, müzik vb. alanlarında tarihî geçmişlerine ışık tutabilecek bir bilgiye ulaşıp ulaşılamayacağı konusudur, denilebilir. Çalışmaların birçoğunda ele alınan konunun Macarlar arasındaki paralellikleri izlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Türk boyları içerisinde özellikle Çuvaşlara ve dolayısıyla da tarihî Bulgar Türklerine özel bir ilgi gösterilmiştir. Dil ve tarih araştırmaları kadar sayıca çok olmasa da Çuvaş folkloru ile ilgili araştırmalar ve bunların neticeleri bize önemli bilgiler vermektedir. Sadece folklor alanında eser veren araştırmacıların alan araştırmalarına başlamadan önce başta dil öğrenimi olmak üzere bir dizi ön çalışma yaptıkları ve alan araştırmasının yol haritasının daha önceden çizildiği görülmektedir. Alan araştırmalarının tamamlanmasından sonra sunulan raporlarında önemleri bakımından dikkat çektiklerini söylemek mümkündür. Bu raporlarda verilen bilgiler, Çuvaş folklor malzemelerinin incelenmesinde bilim adamlarının mutlaka başvurmaları gereken kaynaklar olarak karşımıza çıkar. Bizim genellikle faydalandığımız Rus kaynaklarını tekzip eden daha objektif bir bakış açısıyla kaleme alınmış bu raporlar Çuvaşların halk şiiri, Hristiyanlaştırılmaları süreci, Rusların bölgedeki faaliyetlerinin halk içerisinde yarattığı etki gibi hassas konulardaki fikirler bizim için oldukça önemlidir. Özellikle, Mészáros'un derlemeleri bu alanda günümüze kadar değerini kaybetmemiş birinci el kaynaklar durumundadır.

Doğrudan Çuvaş folklorunu ilgilendiren müzik alanındaki çalışmalar ise bu alanda yapılacak çalışmalar için metodolojik anlamda çok önemli kaynaklardır.

Zoltan Kodály, Vikár, János Sipos gibi araştırmacılar bu alanda Macaristan'da bir gelenek oluşturmuşlardır. Karşılaştırılmalı müzik araştırmalarının tespit ettikleri konuları hakkında büyük bir dikkat ve sabırla yıllarca sürdürdükleri çalışmalar sonunda çok önemli sonuçlara ulaşan Macar bilim adamlarının çalışmalarının yolunda belki de Türk müzik araştırmacılarının da söyleyecekleri daha çok söz vardır, diyebiliriz. Artık bir geleneğin devamı olarak Macaristan'da Macar halk müziğinin akraba olarak adlandırdıkları Fin-Ugor, Moğol, Mançu Tunguz; hatta Amerika yerlilerinin müzikleri, Çin müziği ile ilgili çalışmaları halen binlerce metin eşliğinde devam etmektedir. Kullanılan yöntemlerle Macar halk müziğinin akrabalık kökleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda da epeyce yol kat edildiğini söylemek mümkündür.

Mészáros'un çalışmaları, karşılaştırılmalı halk müziği araştırmaları ve Çuvaş masallarının tercümesinin yayını dışında kalan yayınlar genellikle dil araştırmacılarının ya da bu konuyla dolaylı yollardan ilgilenenlerin çalışmalarıdır. Ancak bunların tamamı bize Çuvaş folkloru konusunda önemli bilgiler sunmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Çuvaş folkloru konusunda Macar bilim adamlarının diğer alanlardaki kadar çok sayıda eser vermedikleri görülmektedir. Ancak, bilimsel kaygılarla yapılan bütün çalışmalar tespit edilmiş bir sorunun çözümü üzerinedir. Bu sorunlar bazen tek çalışmayla bazen de artık bir gelenek haline gelen ve onlarca yıl süren çalışmalar silsilesiyle çözülmüştür. Bu açıdan metodoloji bakımından bize önemli bir örnek oluşturmaktadır. Çalışmalarda, özellikle alan araştırmaları, folklor konusunda ihmal edilmemiş ve bu konuda kalem oynatan araştırmacıların tamamı ilgi alanları konusunda Çuvaşların yaşadığı bölgede kalmışlardır. Aynı zamanda kullandıkları kaynakça ve alan araştırmaları sonucunda sundukları raporlardan da anlaşıldığı üzere alanlarının kaynak diline hâkim oldukları, alanı tanıdıkları ve tesadüfen bu alana yönelmiş olmadıkları çok rahatlıkla anlaşılabilir. Bu anlamda Macarların Çuvaş folkloru üzerine halen ilgi duyduklarını ve bu konu üzerindeki çalışmaların devam ettiğini söylemek de yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- AGYAGÁSI, Klára, (1977). *Pápay József csuvas hagyatéka. Naplórészlet, csuvas szójegyzék*, (Papay Jozsef in Çuvaş Mirası. Günlük Parçaları, Çuvaş Sözlüğü), *Bibliotheka Pápayensis*, vol.VII, Debrecen, 148s.
- BEKE, Ödön, (1933). "Cseremisiz és csuvas mesevégek", (Çuvaş ve Mari Masallarının Bitişi), *Ethnographia*, 44: 75-76.
- BERECZ, András, (2001), *Rokonok Söre csuvas népköltészet*, Teleki Teleki László Alapítvány, Budapest.
- BUDENZ, József (1881). "Két csuvas mese", *Nyelvtudomány Közlemények*, 16: 157-164.
- DANKÓ, Imre (1962). "Az almaszimbolika magyar vonatkozásai", (Elma Sembolizminin Macar Tanıkları), *Ethnographia*, 73, 1962: 565-589.
- DİMİTRİYEVA, Yu.-K. ADYAGAŐI (2001), *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovanniy Bibliografičeskiy Ukazatel' İssledovaniy Vengerskih Učenih XIX-XX vv.* (Macar Çuvaşolojisi, XIX-XX. Yüzyıllarda Macar Bilim Adamlarının Araştırmalarının Özetli Bibliyografyası), Çeboksarı.

- FEDOTOV, M.P. (1987), *İssledovatelî Çuvaşskogo Yazıka*, Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo, Çeboksarı.
- GOMBOCZ, Zoltán, (1921). “A bolgár kérdés és a magyar hunmonda”, (Bulgar Meselesi ve Hunlar Hakkında Macar Efsaneleri), *Magyar Nyelv*, 17: 15-21.
- HAZAI, Gy. (1990). “Macaristan’da Türkoloji”, *Türk Dili*, 1990/1, S. 461: 201-210.
- İssledovaniya Vengerskih Uçenih po Çuvaşskomu Yazıku*, (1985), (Haz. András Róna TAS), Çeboksarı.
- KAKUK, Zsuzsa (1981). *Hungarian Turcology 1945-1974 Bibliography* (1945-1974 Yılları Macar Türkolojisi Bibliyografyası), Budapest.
- KELLER-Heinkele, B.-Gy. HAZAI (1986). *Bibliographisches Handbuch der Turkologie*. (Türkolojinin Bibliyografik Elkitabı), Band I. Budapest.
- KODÁLY, Zoltán (1957). *Ötfokú zene.IV. 140 csuvas dallam*, (Pentatonik Müzik. IV. 140 Çuvaş Melodisi) Budapest.
- (1993). *Uçebnoye posobiye po solfedzjo*, vıp. 2, S. 4, Moskva.
- MÉSZÁROS, Gyula (1908). “Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken”, (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) *Ethnographia*, 19: 227-238.
- (1909). *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei*, (Çuvaş Folkloru Derlemesi I. Çuvaş Eski Dininin Hatıraları), Budapest, 1909, 471s.
- (1912). *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találsmondások, dalok, mesék*. (Çuvaş Folkloru Derlemesi II. Atasözleri, Bilmeceler, Şarkılar, Masalları), Budapest.
- (1915). “A csök”, *Ethnographia*, 26: 125-129.
- MUNKÁCSÍ, Bernát, (1902). “A csuvas şamán neve”, *Nyelvtudományi Közlemények*, 32: 483-484.
- (1926-1932) “Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völker des Wolga-Uralgebietes”, (Eski İdil-Ural Halklarında Paganların Gün Adları), *Körösi Csoma Archivum*, 2: 42-64.
- RÁSONYI, László (1935), “*Ungarische Bibliographie der Turkologie und der Orientalischen Beziehungen 1926-1934*” (1926-1934 Yılları Arası Macarlarla Bağlantılı Doğu Halkları ve Türkoloji Üzerine Macar Bibliyografyası), *Körösi Csoma-társaság*, Budapest: 66.
- RÓNA-Tas, András (1977). *Mese a tölfga tetején. Csuvas mesék*, (Meşe Tepesinde Masal. Çuvaş Masalları), Budapest.
- (1980). “Vikár László-Berezcki Gábor: Chuvash folksongs”, (Vikár László-Gabor Berezcki Çuvaş Halk Şarkıları), *Nyelvtudományi Közlemények*, 82: 421-425.
- (1982). “Çuvaşskiye Skazki (Zametki Vengerskogo İssledovatelya)”, (Çuvaş Masalları-Macar Araştırmacının Notları), *Çuvaşski Fol’klor, Specifika Janrov. Sbornik statey*, (red. A.E. Gorşkov, A.P. Rekayeva i dr.) Çeboksarı: 130-149.
- (1987). “Chuvash Religion”, *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 3 (Ed. By. M. Eliade) New-York-London: 495-498.
- SİDOROVA, E.S., (1973), *Çuvaş Halih Smahlthi*, Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel’stvo, Şupaşkar.
- SİPOS, János (1988). “Újabb adatok a kvintváltás eurázsiai elterjedtségéhez”, (Beş Aralıklı Göçüşün Avrasyaya Dağılımı Hakkında Yeni Bilgiler), *Néprajzi látóhatár*, VII, s. 1-2: 1-57.
- (1997). “Similiar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian Folk Music”, (Türk, Moğol, Tunguz ve Macar Halk Müziğinde Benzer Müzik

- Yapıları), *Historical and Linguistic Interaction between Inner Asia and Europe*, (Ed. by B. Berta), Studio Uralica 39, Szeged: 305-316.
- Studies in Chuvash Etymology* I. Ed. (By A. Róna Tas), Budapest 1982: 180-239.
- SZALONTAI, Judit (1978). "A csuvas yumşi 'varászló' szó etimológijá", (Çuvaş Kelimesi Yumşi'nin "Büyücü" Etimolojisi), *Acta Iuvenum Sectio Linguistica Tomus II*, Szeged: 95-107.
- (1982). "The Etymology of the Chuvash Word yumşi 'büyücü'", Çuvaş Kelimesi Yumşi'nin "Büyücü" Etimolojisi), *Chuvash Studies*, (Ed. by. A. Róna Tas), Budapest: 171-179.
- VÁMBÉRY, Ármin (1883), *A csuvasokról*, (Çuvaşlar Hakkında), Budapest.
- VIKÁR, László (1966). "Egy új csuvas gyűjtés tanulságai", (Yeni Çuvaş Bilimsel Gezisinin Neticeleeri), *Az MTA I. Osztályának Közleményai (1966)*: 189-199.
- (1969). "Cseremisiz és csuvas népdalgyűjtés 1996-ban", (1996 Yılında Mari ve Çuvaş Halk Şarkısı Derlemesi), *Nyelvtudományai Közlemények*, 71: 3-20.
- (1977). "A magyar népzene volgai török és finnugor kapcsolatai", (Macar Halk Müziğinin İdil Bölgesi Türk ve Fin-Ugorlarla İlişkileri), *Magyar östörténeti tanulmányok*, Budapest: 291-305.
- (1982). "Chuvash Melody Types", *Chuvash Studies*, (Ed. András Róna-Tas), Otto Harrasowitz-Wiesbaden: 259-265.
- (1984). "Finnugor és török népek zenéje", (Fin-Ugor ve Türk Boylarının Müzikleri), *Made in Hungary*, Budapest.
- (1986). *Volga-Kama-Bjelaya Videki Finnugor és Török Népzene Gyűjtés 1958-1979-Collection of Finno-Ugrian And Turkic Folk Music İn The Volga-Kama-Belaya Region 1958-1979*, MTA Zenetudományi İntezet, Budapest.
- (1993). *A Volga-kámai finnugorok és törökök dallamai*, (İdil-Kama Fin-Ugor ve Türk Boylarının Melodileri), Budapest.
- (2002). *Volgán Innen, Volgán Túl Naplójegyzetek a magyar őshaza vidékeről*, Balassi Kiadó, Budapest.
- VIKÁR, László, BERECSKÍ, Gábor (1979). *Chuvash Folksongs*, (Çuvaş Halk Şarkıları), Budapest, 579s.+54 photographs.
- ZAHÉMSZKY, László (1968). "Folklore in Early Chuvash Poetry", (İlk Dönem Çuvaş Şiirinde Folklor), *Neohelicon-Acta Comporationis Litterarum Universarum*, 6/1: 269-191.
- (1979). "A folklór szerepe K. İvanov csuvas költő epikus müveiben", (Konstantin İvanov'un Epik Eserlerinde Folklorun Rolü), *Acta Academiae Pedagogicae Agrientis*, Nova Series 15: 223-131.
- (1982). "Konstantin İvanov's Versification and Chuvash Folk Poetry", (Konstantin İvanov'un Şiiri ve Çuvaş Folkloru), *Chuvash Studies*, (Ed. By. A. Róna-Tas), Budapest: 275-284.